

Az EURÓPAI UNIÓ és a KERESZTÉNYSÉG

Jellemző az Európai Unió és az európai vezető szellemi és hatalmi elit ideológiai beállítottságára és arroganciájára, hogy 2006-ban az Európai Unió alkotmánytervezetéből tudatosan és szándékosan kihagyták a **keresztény gyökerekre** utalást. Az Európa kultúrájának, gazdaságának és politikai berendezkedésének kialakulása szempontjából egyik legfontosabb összetevőt, amely az 1789-es francia forradalomig döntő módon járult hozzá az európai társadalom működéséhez, de még a 19. és 20. században is egyik legfontosabb jellemzője volt jó néhány ország arculatának.

A kereszténység, a vallás, az egyházak arcátlan háttérbe szorítása nem lehet a véletlen műve, nem vészes amnézia, nem a hiányos történelmi-kulturális-gazdasági ismeretek hiányából következik. Vagy nem csak csupán abból. Része ez az új európai neo-liberális „szép új világ” létrehozására irányuló, országokon átívelő tervnek, amely a tömegek érdekeinek ellenében egy viszonylag szűk réteg szinte korlátlan önmegvalósulását célozza meg. Gazdasági, kulturális, ideológiai értelemben egyaránt. Talán a Római Birodalom alkonyát, dekadenciáját idézve meg, a leegyszerűsített ősemberi (fajfenntartás-mentes szexuális és a fogyasztási) ösztönök maximális kiélését, a birtoklás és a hatalom mámorával párosítva. Ebben az „eszmekörben” nincs helye többek közt a kereszténységnek, a vallásnak, az erkölcsnek, de a családnak és nemzetnek, sőt talán a hagyományos emberi kapcsolatoknak, azaz a tisztességnek, barátságának, szolidaritásnak sem. Helyenként szabad az etikátlan, de jogszerű lopás, a hazudozás, a félrevezetés és a becsapás is. S az is gyakori, hogy a célszerűen előregyártott törvények révén a megtorlás mértéke fordított arányban van az elkövetett gaszágokkal. Ezekben a koordináta rendszerekben az emberiség fejlődését jelentősen elősegítő kereszténységnek nincs helye.

A KERESZTÉNYSÉG kialakulása, terjedése és EREDMÉNYEI az első ötszáz évben.

Ismeretes, hogy a kereszténység az időszámításunk kezdete körüli időkben, az akkori világ egyik hatalmi és kultúr-központjában, a Római Birodalomban alakult ki.

Jézus Krisztus kereszthalála után az apostolok 12-es, majd 72-es köre először a zsidó protektorátusban, majd a Római Birodalom különböző részeiben, sőt Dél-Ázsia távoli tájain térítette a zsidókat és pogányokat. (**Péter** apostol főként Palesztinában és Rómában, vértanú lett 67-ben. **Pál** apostol Damaszkuszban, a kisázsiai Kilikiában (DK-Törökország, Cilicia), Antiochiában (Antakya, Törökország), Efezozsban (ma Selcuk, Törökország), Hispániában, Korinthoszban és Rómában több ízben, vértanú 67-ben. **András** Kis-Ázsiában, a Fekete-tenger déli és északi szkítiai részein, valamint Trákiában. **Id. Jakab** 43-ban, Jeruzsálemben elsőként vált vértanúvá. **Fülöp** a kis-ázsiai anatóliai Hieropoliszban (Ecirli török falu közelében) lett vértanú, 81-ben. **Bertalan** Örményországban, Mezopotámiában, Dél-Arábiában térített, **Tamás** Indiában lett vértanú. **Ifj. Jakab** jeruzsálemi püspökként, 62-ben szenvedett vértanú halált. **Tádé-Júdás** Palesztinában, Szíriában és Kis-Ázsiában térített.

Simon utóélete nem ismeretes. Az öngyilkos Júdás helyett választott **Mátyás** Etiópiában lett vértanú. **Máté** Palesztinában és Dél-Arábiában fejtette ki tevékenységét. **Márk** Antiochiában, Rómában, majd Egyiptomban térített. **Lukács** a kis-ázsiai görögök között prédikált, s Pál apostol segítője volt. **János** túlélte római, forró olajos megkínzatosát, Patmosz (Szamosz-szigetétől délre)szigeti száműzetése után Efezozsban halálozott el, matuzsálemi korban. Az apostolok közül átlagon felüli, rabbinikus műveltségével Pál, Lukács, Máté, János, ifj. Jakab, Márk és a Pétert segítő Barnabás tűntek ki.

A térítések nyomán, Jézus halála és a kereszténység nemes eszményeinek (Isten előtti egyenlőség, szolidaritás, szeretet) hatására, az üldöztetések ellenére a kereszténység gyorsan terjedt. Különösen az akkori Európa-közeli világ több százezres nagyvárosaiban, mint az egyiptomi, milliós Alexandriában, a kis-ázsiai Efezozsban, Antiochiában, Neoceszareában (Kayseri, Törökország), Edesszában (Aleppo, Szíria), a palesztinai Cezareában, az É-afrikai

Karthagóban, valamint Rómában, Korinthoszbán és Milanóban, de persze a nagyvárosok körüli vidékeken is. Az 1. -2. században a görög kultúrájú Kis-Ázsiában (a jelenlegi Törökország területén), a Földközi-tenger keleti partvidékén, valamint Róma környékén, Athénban, Korinthoszbán, Thesszaloniké környékén, Alexandriában és Karthagóban, a 3. században Hispánia déli részén, É-Itáliában, a mai Franciaország területén, Pannoniában (Dunántúl), a Duna, Rajna mentén és a mai Szíria területén. Sorra alakultak a püspökségek, élükön nagy műveltségű, később többnyire vértanúhalált szenvedett püspökökkel, egyházatyákkal, mint a római Szent Kelemen, Antióchiai Szent Ignác, Alexandriai Szent Kelemen, vagy a szmirnai Szent Polikarp.

Nem tudták megállítani a kereszténység terjedését a véres keresztényüldözések sem, amelyek főleg 54-68 között Néro, 81-96 között Domitianus, 249-251 között Decius és 284-305 között Diocletianus uralkodása alatt tomboltak. Döntő változást jelentett Constantinus császár 313-as rendelete a vallásszabadságról, amelyet a 325-ös niceai (Nikaia, ma Iznik, Törökország) zsinaton megerősített és egyúttal, a keleti uralkodók szokása szerint, más módon is beavatkozott a vallási vitákba.

Már a 2. évszázad elejétől jelentkeztek a kereszténységen belül a főiránytól eltérést jelentő irányzatok, az eretnekségek.

A keresztény **ebioniták** a zsidó gyökerek (körülméletlés, étkezés stb.) elszakítása ellen tiltakoztak

A montanizmus hívei (Montanus püspök, 160 körül) az őskereszténység demokratizmusa nevében vagyonszövetséget hirdettek, szigorú bűnbocsánatot követeltek, a vértanúságra törekedtek. Nem tűrték a művészeteket, az ékszerviselést, még a kisebb bűnöket sem.

Az ariánusok (arianizmus, Arius 318-tól terjesztett tanainak követői), akik Arius nyomán azt vallották, hogy Jézus Krisztus nem egylényegű (homousion) az Atyával, hanem csak hasonlólényegű (homoiousion). Ez az irányzat Constantinus császár után, 337-379 között államvallás szintre emelkedett. Az arianizmussal lefedett terület Gallia és Hispánia nagy részét, Pannoniát és É-Afrikát jelentette. Ariánussá lettek az un. barbár népek is, a gótoknál és longobárdoknál ez az irányzat a 700-as évekig fennmaradt. Az Árius irányzatot Alexandriában, a gnózis szellemében az előfutár Origenész, Konstantinápolyban Nikomédiai (Cesareai) Euzébiusz (265-340) püspök és több, mint 25 püspök képviselte. Arius püspök és követői ellen szívós és eredményes vitákat folytatott az Origenész utód Alexandriai Szent Sándor és Szent Athanáz, Nagy Szent Vazul (Baziliosz), de jelentős szerepet kapott a vitákban, egyházszervezésben és a kereszténység teológiai-filozófiai megalapozásában: Szt. Ambrus (Milano), Nisszai Szt. Gergely, Nazianzi Szt. Gergely, Jeruzsálemi Szt. Cyrill, Tours-i (savariai-szombathelyi) Szt. Márton.

A priscillianizmus Priscilianusról elnevezett 4. századi irányzat, amely a dogmák nélküli kereszténységet hirdette. Elvetette a törvényeket, a házasságot, a hús élvezetét. Az alapító 385-ös kivégzése után az irányzat a 6. században szűnt meg teljesen.

A donatisták Donatus afrikai püspök radikális nézeteinek hívei voltak, akik újrakeresztelést, vagyonszövetséget hirdettek, erőszakkal elfoglalták a nagybirtokokat, elégették az adósságleveleket, felszabadították a rabszolgákat. Szt. Ágoston is fellépett ellenük, fegyveresen számolták fel őket. Kisebb csoportjaik az arab hódítást is megérték.

A pelagianizmus Pelagius brit szerzetes nézeteit jelentették, aki tagadta Ádám bűnét, az eredendő bűnt, az emberi természet megromlását. Úgy vélte, hogy az üdvösséghez kegyelemre nincs szükség, az ember a szabad akaratával megszerezheti azt. Szt. Ágoston Pelagius nézeteinek cáfolatára írta a kegyelemről és a predesztinációról szóló tanításait.

A nesztorianizmus Nestorius konstantinápolyi püspök eretnek nézetrendszerét jelenti. Nestorius püspök tanítása szerint Jézus Krisztusban az isteni és emberi személy csak külsődlegesen egyesült. Így Szűz Mária csak emberanya (anthropotokosz), Krisztus szülő (Krisztotokosz). A 431-es epheszoszi zsinat ítélete alapján Nestorius börtönbe, hívei

száműzetésbe kerültek, de Perzsiában, Indiában, Arábiában és Kínában Tamás-keresztények néven még századokig fennmaradtak. Kapcsolatba kerültek az un. manicheizmussal, annak terjedését segítették elő.

A monofizitizmus (egytermészetűség) terjesztői szerint Jézus Krisztus személyében nem két természet (isteni és emberi) kapcsolódott össze, hanem csak egy. Az isteni természet alapján Krisztus nem is hasonló az emberekhez. A khalkedoni (Törökország, Izmittől nyugatra) 451-es zsinat elítélte a tanokat, amelyeket sok szerzetes továbbra is vallott. Hívei, a jakobiták még egy ideig fennmaradtak.

A manicheizmus Mani (216-277), perzsa vallásalapító hellenista hatásra kialakult vallásfilozófiai irányzata, egyháza a középkorig fennmaradt. **Mani** (Manes) előkelő perzsa családból származott, anyai ágon az arsakida (parthus) királyi ágból. A sumér-babiloni-perzsa-keresztény elemekből gnosztikus rendszerbe sűrített vallásának lényege a **világosság** (szeretet, hit, hűség, igazság, nemeslelkűség, valamint szelídség, tudás, értelem, titok és belátás) és a **sötétség**, a rossz tulajdonságok, a gonoszság harca. S ahogyan a világosság királya örök harcot folytat a sötétség sűrítőményéből keletkezett ördöggel, úgy minden emberben a világosság és sötétség harcol egymással. A világosság királyától a földre jött **Isa (Jézus)** felvilágosítja az első emberpárt a világosság győzelmének lehetőségeiről, de óvja őket fajtájuk túlzott elszaporodásától. A bibliai őstörténet számos elemét (Ádám, Éva, Ábrahám stb.) felhasználva, a világvéget a világosság teljes felszabadulásának, a sötétségtől tökéletes elválásának időszakával azonosítja.

A vallás maga a legszigorúbb távoltage követeli meg a sötétségtől, a gonosztól. A szájpecsét káromkodási, húsfogyasztási, a kézpecsét a világosság országát veszélyeztető foglalatosságok (foglalkozások), a kebel pecsétje pedig a nemi érintkezés, a gyermekáldás, sőt érzelmi gondolatok tilalmát jelentette. Ezen tilalmakat betartók a kiválasztottak, a tökéletesek, a **tiszták**. A világtól elszakadni és minden előírást betartani nem tudók a megtisztulás, a világosság útjain járók, akik mindent csak mértékkel tehettek (meggazdagodás, gyermekáldás, étkezés stb.). Tízparancsolatuk tiltotta a hazugságot, csalást, lopást, paráznaságot, a fősvényiséget, mindennemű ölést, más vallásokkal rokonszenvezést, s a bálványimádást. A szentségekben csak a kiválasztottak (keresztység, úrvacsora, consolamentum-vígasztalási kézfeltétel) részesültek, a többiek istentisztelete imádságból és a babiloni eredetű himnuszok énekléséből állt. Otthon naponta négyszer imádkoztak, miután tiszta vízzel megmosakodtak, majd a Nap, Hold vagy Sarkcsillag felé fordulva, 12 mondatból álló imájukat részenként a földre borulva mondták el. Havonta két böjtnapjuk volt, évente egyszer hónapos böjt, amely előírásukat az iszlám is átvette. Mani keresztire feszítése után hívei szétszóródtak, 12 magiszter és 72 püspök irányítása mellett a manicheista egyház még évszázadokig fennmaradt. Elsősorban Belső-Ázsiában terjedt el, de eljutott Indiába, az Ujgur Birodalomba, sőt a turfáni és más kínai régészeti emlékek szerint Kína egyes területein is felvették a vallást. Hatással volt a manicheizmus a patrisztikus (az egyházatyák, a kezdeti keresztény) bölcsélet művelőire is, amíg el nem jutottak a „credo ut intelligam” (hiszem, hogy megértsem) ágostoni felismeréshez, vagyis a mélyebb megértéshez szükséges hit birtoklásáig. Későbbi eretnek mozgalmakban is felbukkannak a manicheizmus túlzott askétizmust megcélzó eszméi. A manicheizmus az őskereszténység eretnek, gnosztikus (gnoszticizmus, gnózis=ismeret) elágazásának egyik eleme. A 3. századi **gnoszticizmus** célja a vallási tanítások mélyebb ismerete, a hit mellett a tudás nagyobb szerepe, a kereszténységnek az ókori vallásokkal vagy vallásfilozófiai nézetekkel (Platon, Arisztotelész) összehangolása. Egy megismerhetetlen ősprincípiumból, a Jóból indultak ki, amely kisugárzás (emanáció) révén hat, mégpedig a Rossz ellen, amelyet az anyag fejez ki. Életük egy-egy időszakában az egyházatyákra (Origenes, Lactantius, Tertullianus) is hatottak a teológiát, filozófiát alapjaiban érintő gnosztikus kérdések. Szt. Ágoston pl. fiatal korában manicheista hatások alatt állt. A hit és a megismerés súlya, szerepe, aránya, összeegyeztethetősége, stb. még hosszú századokra

filozófiai alapkérdés, de a manicheizmus még ezer év múlva is kísértett. (pl. albigensek, katarok pl.)

Hosszú azon egyházatyák, keresztény írók névsora, akik műveikkel, tartalmi és stilisztikai vonatkozásban maradandót alkottak és termékenyítőleg hatottak az utókorra. **A négy legjelentősebb egyházatyának Szt. Ambrust (340-397), Szt. Ágostont (354-430), Szt. Jeromost (345-420) és Nagy Szt. Gergely pápát (540-604) tartják, a négy legnagyobb görög egyházatya közé Nagy Szt. Vazult (Baziliosz, 329-379), Naszianszi Szt. Gergelyt (330-390), Nagy Szt. Athanázt (195-373) és Aranyszájú (Krüzosztomosz) Szt. Jánost (350-407) sorolják.**

Az említettekén kívül **Antióchiai Szt. Ignác (megh.107)**, a karthágói apologéta **Tertullianus (145-230)**, utódja a püspök **Szt. Cyprianus (200-258)**, az alexandriai hírneves teológus, filozófus, nyelvész **Origenész (185-253)**, **Alexandriai Szt. Kelemen,** **Aranyajkú Szt. Péter (megh. 450.)** érdemel kiemeltet. Napjainkig ható jelentőséggel bír **Augusztinusz, vagyis Szent Ágoston (354-430)**, aki a teológia, filozófia mellett a szerzetesi élet megalapozása terén is maradandót alkotott. **Filozófiával** Minucius Felix, Aristides, Athenagoras, Lactantius, Nazianzi Szt. Gergely, Nisszai Szt. Gergely, Nagy Szt. Vazul, Origenész, Alexandriai Kelemen és az említett, kiemelkedő jelentőségű Szt. Ágoston foglalkozott. Az első 500 év **legkiválóbb írói, stilisztái:** Antióchiai Szt. Ignác (megh. 107.), Karthágói Szt. Cyprián, Nagy Szt. Baziliosz (Vazul, megh.379.), Naszianszi Szt. Gergely (megh. 389), Aranyszájú-Krüzosztomosz Szt. János (megh. 407.), Szt. Jeromos (a Biblia latin nyelvű fordítója, megh. 419.), Szt. Ambrus (himnuszok szerzője, megh. 397), Szt. Ágoston (megh. 430.), Aranyajkú- Krüzologosz Szt. János (megh. 450.)

Csak a kereszténység első 500 évét tekintve, az ateisták és a lélekromboló neoliberalisok szemében a kereszténység szeretetsugárzó, egyenlősítő, lélekgyógyító szerepétől eltekintve, **tagadható-e az egyházatyák antik filozófiát, logikát, retorikát átmentő és továbbfejlesztő tevékenysége, ennek művelése közben mindezekre és az írásművészetre, szónoklatra gyakorolt jótékony hatása, összességében az európai kultúra meggyökereztetésében végzett szerepe?**

A KERSZTÉNYSÉG szerepe a pogány népek ÁLLAMMÁ SZERVEZÉSÉBEN

Az 5. században az enervált, dekadens Római (Nyugat-Római) Birodalom a sorozatos barbár (vagyis idegen, mint hunok, nyugati gótok, burgundok, száli frankok, stb.) támadások után felbomlott és hatalmi átrendeződés következett be. A germán szkir Odoaker 476-ban megfosztotta trónjától az utolsó római császárt, Romulus Augustulust, majd Odoaker meggyilkoltatása után Nagy Teodorik keleti gót király uralta Rómát. Róma 553-tól Itália néven, Justinianus császár révén a Kelet-Római Birodalom, Bizánc provinciája lett. E közben a nyugati gótok Hispániában, a 358-tól Rómával szövetséges, romanizálódott frankok Galliában, majd a longobárdok É-Itáliában hoznak létre ariánus, majd a 700-as években katolizált államot.

A keresztény hitre térítés folyamatos. A már részben keresztények lakta Hispániában meglepedő nyugati gótok vándorlásuk során felvették az ariánus vallást, de 587-től katolizáltak. A bajoroknál (és a későbbi osztrákoknál) **Szt. Szeverin (410-482)**, az íreknél **Szt. Patrick (385-461)**, a vizigótok vagy nyugati gótok apostolai **Sevillai Szt. Izidor (560-636)** és **Szt. Leander (540-600)**, a briteknél **Canterbury Szt. Ágoston (megh. 604)**, a skótoknál **Szt. Columban (525/30-615)**, a szászoknál-frízeknél **Szt. Bonifác (673-754)**, a skandinávoknál **Szt. Anzgár-Oszkár (801-865)**, a szlávoknál kezdetben **Szt. Cyrill és Metód** térített. Később a cseheknél-morváknál, magyaroknál Szt. Adalbert és **Szt. Gellért (980k.-1046).**

A Római Birodalom jórészt romanizált utódállamaiban, a hódítók a földbirtokok egyharmadát-felét kisajátították, a katonai hatalmat kézben tartották, de az államügyek és a

társadalom irányításában nem volt gyakorlatuk. Kénytelenek voltak az ilyen jellegű ügyeket az írás-olvasás, alap- és magasabb ismeretek, tudományok tekintetében az akkoriban egyedülként jártas papságra bízni. A kapcsolat mindkét félnek előnyös volt.

A római adminisztráció, a vám- és postaszolgálat, valamint a pénzrendszer 2-300 évig jórészt megmaradt. A pap- és hivatalnok-képzés a főpapság irányításával történt, javarészt nekik jutott az uralkodók tanácsadói jogköre is. Kora egyik legműveltebb kereszténye, Manlius S. **Boethius** (480-524) pl. Teodorik keleti gót király szolgálatában állt, míg hamis gyanú alapján ki nem végezték. Platon, Arisztotelész és Timaiosz filozófiáját ismertette meg kortársaival, e mellett logikai, matematikai és zenei könyvei alapművek voltak a hét szabad művészet oktatásánál. A gót királyok minisztere volt **Cassiodorus (470-563)**, aki az 50-as évek második felében egy calabriai (Itália) monostorban hozott létre híres könyvtárat és másolóműhelyt. A frank Nagy Károly udvarában a költő-teológus Ealhwine-**Alkuin (730/5-804)**, a történetíró **Paulus Diaconus** játszott fontos szerepet, de a Karolingek Európájára hatott a yorki **Beda Venerabilis (673-735)**, s a Karoling-Birodalomban további ír szerzetesek tevékenykedtek: az Alcuin tanítvány **Rhabanus Maurus** (teológus, Fuldai monostor), **Dicuil** csillagász, földrajztudós, **Donatus és Sedulius** költők, **Eriugéna (800-877)** nyelvész, teológus, filozófus, akit Kopasz Károly a párizsi schola palatina élére állított. **Aniane-i Szt. Benedek** szolgálatait Kis Pipin, Nagy Károly, majd Jámbor Lajos is igénybe vette.

Hasonló volt a helyzet a keresztény hitre tért ún. barbár népeknél is. A papságra itt még nagyobb szükség volt, elsősorban a közigazgatási egységek megszervezése, a birtokviszonyok rendezése, a külügyek intézése és egyéb államirányítási és szervezési feladatok ellátása terén. Így lehetett ez Ethelbert kenti király egyik támasza **Canterbury Szt. Ágoston** püspök, s így volt ez sok más ország esetében is, ahogy ezt pl. **Szt. Gellért püspök** Magyar Királyságban betöltött szerepe is példázza.

Az 5.-8. század egyúttal a további remete- és szerzetesrendi szerveződés, kikristályosodás időszaka is. Keresztény remete élet folyt már korábban is. Az első remeték egyike **Remete Szt. Pál (228-341)**, aki az egyiptomi Alsó-Théba barlangjában és **Thébai Szt. Pál (251-356)**, aki szintén Alsó-Théba környékén remetéskedett, mindketten Alexandriai Szt. Athanáz püspök védnöksége alatt. Csoportos szervezetben **Szt. Pahomiosz (290-346)** vezetésével éltek laikus keresztények Alsó-Egyiptomban, nagy létszámú (kb.5000 fő), jól szervezett közösségben, ugyancsak Szt. Athanáz támogatása mellett. Hatásukra alakultak az első dél-európai monostorok 350 után (Marmoutier-jóval később Kuncz Aladár kálváriája), Marseille-Szt. Viktor apátság, Auxerre), majd **Szt. Patrick (389-461)** révén Írországból folyt a térítés mellett a monostor-alapítás.

Írországból a gazdag családok támogatását élvező monostor- federációkban tettek fogadalmat a még többnyire nem pap szerzetesek, akik bazilita jellegű életvitelében a fizikai munka csupán a böjt, virrasztás, leborulások, hideg vízbe mártózás mellett a vezeklés egyik eszköze volt. Korán bevezették a világiak számára a vallástanítást, a grammatika és retorika (Cicero, Horatius, Vergilius), s az ezekhez szükséges latin nyelv oktatását.

A felszentelt papokra alapozott szerzetesrendek „mintapéldánya” **Nurszai Szt. Benedek (480-547)** irányításával alakult ki a Nápoly környéki Monte Cassinóban. A gyorsan terjedő monostorok valóságos lelki, kulturális és gazdasági központok voltak. Elterjedésüket Nagy Szt. Gergely pápa is elősegítette, aki egyébként a longobárdok megtérítésében is jeleskedett, valamint neki köszönhető az egyházi ének (gregorián) és a római liturgia megújítása.

A történelmi tények ismeretében ide kívánczik a kérdés: tagadható-e, hogy a pogány népek megtérítésében (néha az állam segítségével, de ebben általában nem volt köszönet), államuk megszervezésében és az udvari kultúrák megalapozásában a keresztény egyház papjai meghatározó szerepet játszottak?

A PÁPASÁG szerepe a középkori Európa kialakulásában.

A középkori Európa az ezredforduló elejére több lépcsőben kovácsolódott ki.

Az első kezdemények a Római Birodalom utódállamaiban, elsősorban a Rajnától nyugatra és Itáliában alakultak ki. A lényegi összetevők: a Római Birodalom tartományainak anyagi-kulturális színvonala, a hódító barbárok államalkotó harciassága és a kereszténység papságon keresztül kifejtett szervező ereje.

Érintettük a papság térítésben és lelki gondozásban, a közigazgatási egységek szervezésében, az állami adminisztrációban, birtokviszonyok rendezésében, külügyekben, s az uralkodó, valamint a főurak tanácsadóiként betöltött szerepkörét. E mellett jelentős szerepet vállaltak az ún. őslakosok és a barbár hódítók közti válaszfalak lebontásában. (közös törvénykönyvek elősegítése, házassági tilalmak fokozatos megszüntetése, a vallási ellentétek tompítása ill. kiküszöbölése.) Az egyre inkább szaporodó monostorok, mint szellemi-kulturális-gazdasági központok a lelki gondozáson és a papi utánpótlás biztosításán kívül jelentősen elősegítették a mezőgazdaság és a kézművesség fejlődését is. E mellett az ókori gondolkodók és az egyházatyák műveinek folyamatos tanulmányozásával, másolásával, terjesztésével gyarapították az akkori kultúrát, néhány monostorban teológiai-filozófiai tevékenységet is folytattak.

Az egyházi életben az irányítást a püspökök végezték. Legnagyobb tekintélyük az akkori nagyvárosok (Róma, Alexandria, Antióchia stb.) püspökeinek volt. A Péter apostol 67. évi vértanú halála utáni nehéz idők római „pápaínak” (Linusz, Anaklétosz stb.) és a nagy területi egységek püspökeinek a védekezés, a hívek összetartása volt a fő feladata. A nagy változást Constantinus császár 325. évi rendelete jelentette a kereszténység államvallássá tételéről. A római püspökök súlyának, szerepének felértékelődését segítette elő, hogy Constantinus császár a Birodalom székhelyét 330-ban Konstantinápolyba tette át, így a pápákra a közvetlen ráhatás, a befolyásolás lehetősége csökkent. A római püspökök súlyát, szerepét növelte az is, hogy a római püspök egyik lehetséges vetélytársát, az alexandriai püspököt III. Valentianus a 451-es chalkedoni zsinaton háttérbe szorította. További erősödést jelentett, hogy a barbár hódítók (Odoaker és a keleti gótok) Bizánc ellenfelei voltak, ellene támogatták és ezzel, kiemelték, megszilárdították a római püspök helyzetét. Mind ezek mellett persze kiemelkedő műveltségű és diplomáciai érzékkel megáldott római püspökökre is szükség volt ehhez a folyamathoz. S ilyenek az 5.-8. században is voltak. Ilyen volt az Attilát Aquileia-nál megállító és talán szövetségesül megnyerő **I. Leó (440-461)** pápa, azután **I. Nagy Szt.**

Gergely (590-604), az első szerzetes pápa, aki sokat tett a keresztény világ kitágításáért. További erősödést jelentett a 8. század tehetséges pápaínak, a terjeszkedő longobárdok és Bizánc ellenében a hódító-terjeszkedő frank Kis Pipinnel kötött szövetsége, amely a pápai állam megszületését (és a longobárd állam 774-es megszűnését) eredményezte. Ez a Karolingok felé még hűbérúri kapcsolat volt, de a Karolingok bukása után, fokozatosan megerősödve, s a kialakuló nagyhatalmak között egyensúlyt tartva, a pápai állam, különösen az 1200-1400-as években, már világhatalmi tényező. A felfelé ívelő időszak pápai közül kiemelés érdemel a Szent Istvánnak koronát küldő **II. Szilveszter** és a IV. Henrik császárral Canossát járató **VII. Szt. Gergely (1015/20-1085)** S ez az a néhány évszázados időszak, amikor az európai fejlődés ritmust vált, s fokozatosan maga mögött hagyja a korábbi ázsiai gazdasági és kulturális központokat, birodalmakat.

Ez volt a fordulópont, a letagadhatatlanul döntő változás, amely Európát szerkezetében a korábbi világbirodalmaktól megkülönböztette.

A korábbi, keleti világbirodalmaknál, nagyhatalmaknál az uralkodó (császár, szultán, emír, kán) maga alá gyűrte a vallási vezetőket is, ő volt egy személyben a birodalom és a vallás feje, mintegy isteni minőségben. Ez a hatalom oly mértékű összpontosítását eredményezte, hogy a hódítások, területi gyarapodások kivételével a fejlődés lelassult, gyakorta leállt. Ilyen

felállásban alakulhattak ki a keleti típusú, despotikus birodalmi szervezetek(Szűcs Jenő jellemzését követve): döntően hivatalnoki igazgatással, de katonai besegítéssel (Kína), döntően katonai jellegű társadalom irányítással, hivatalnoki alárendeltséggel (Arab Birodalom, Török Birodalom) Továbbá: a papság, mint hivatalnoki irányító-szervező hatalom (Egyiptom) vagy a hivatalnoki-katonai irányítás bizonyos arányú egyensúlyán (Római Birodalom, de különösen Bizánc), esetleg a papi, katonai és hivatalnoki rendszer változó arányú összetételén alapuló változat (India) Közös jellemzőjük, leegyszerűsítve, hogy a föld az uralkodó tulajdona, bérlőtől, kezelőtől az bármikor visszavehető. Közös bennük, hogy mindegyikben alakultak ki nagyvárosok, több százezres, gyakran milliós lakossággal, a nagyvárosok körül azonban a gazdasági-kulturális szempontból fontos, kisebb városok sűrűsége viszonylag ritka volt. A szárazföldi és tengeri kereskedelmük fejlett volt, a kezdeti cserekereskedelemtől korán áttértek a pénzre, sőt egyesek, mint pl. a kínaiak már a Tang-dinasztiában (618-907) eljutottak a vert pénztől a papírpénzig. Időszakonként és helyenként óriási fejlődött náluk az építészet, a művészetek, sőt a tudományok is. (csillagászat, matematika, orvosi ismeretek, jog). S mégis: egy idő után nem állták a versenyt az európai fejlődéssel.

Európában a pápaság intézménye, hatalma és tekintélye ellensúlyt képezett a fejlődést lassító vagy gátló óriásbirodalmak kialakulásának. A pápaság a bíborosi, érseki és püspöki karon keresztül befolyást gyakorolhatott az egyes államok életére, a pápák szándékától, beállítottágától függő irányban és mértékben. Hatalmi koncentrálódást gátló, ellenpontoszó szerepükkel egymástól független, versenyképes államok, bennük nagy sűrűségben versenyképes városok és monostorok keletkezését és fejlődését segítették elő. Persze, nem csak ellensúlyozó- kiegyenlítő szerepükkel, hanem az egyes országokban a papságon keresztül véghezvitt szervező- munkával, a fejlődéshez szükséges adminisztrációs, tudományos és technikai ismeretek biztosításával. Amíg a világi papság --az ateisták és a neoliberais követők számára felfoghatatlan fontosságú (vagy éppen ezért támadott és megmosolygott)—közösségi lelki igényeket elégítette ki, addig az elmélet és gyakorlati tudományok fejlődésének szolgálatában pl. a különböző szerzetesrendek valóságos hadseregei szálltak csatasorba. A különböző rendeltetésű szerzetesrendek szerepét alig lehet túlértékelni. Elég jellemzésül annyi, hogy a 13. századig az egyetemeket is ők jelentették. Ők szerezték meg a későbbi robbanásszerű mezőgazdasági, technikai és kulturális fejlődés megalapozásához az előző korok magas-kultúráinak többszörös áttételen keresztül átöröklődött elemeit, legfontosabbnak a görög-római kultúra megmaradt, hozzáférhető eredményeit.

Erre nagyon nagy szükség volt. A Római Birodalom bukása körüli időkben Európa déli és nyugati fele (Európa occidentális) a társadalmilag széteső, kiégett, szervezetlen Római Birodalom maradványa. A Rajnától, az Alpoktól és a Dunától északra és keletre elhelyezkedő részek barbár, törzsi szervezetben élő germán, szláv és egyéb népek. A győztes barbárok sorra alakuló államaiban, a társadalom működtetése mellett ez által lehetőség mutatkozott a múlt eredményeinek átvételére és hasznosítására is.

A legkorábbi korok magas-kultúráihoz csatlakozásban és a közvetítésben fontos szerep jutott a perzsáknak, görögöknek és araboknak Előbbiek a mezopotámiai, indiai, kínai, egyiptomi és más, kisebb népek kultúrájából merítettek, utóbbiaktól közvetlenül vehette át az európai középkor az arabok által tudatosan összegyűjtött ókori kulturális, tudományos, technikai és egyéb kincseket. Mint például Kínától az említett papírgyártást, amelyet a papír-készítésben jártas kínai hadifoglyoktól tanultak el az arabok, s vittek a hispániai Cordobai Kalifátusba. Az ókori ismeretekekből merítés már az egyházatyák időszakában megindult. Akkoriban főként teológiai vonatkozásban (mint pl. Szt. Jeromos Biblia fordítása), az antik filozófusok (Platon, Timaios, majd Arisztotelész) és a logika, retorika görög munkáinak latin nyelvű közkinccsé tételével. Böven merítettek a másik nagy gyűjtőmedencéből is, az arabok által

évszázadok alatt összegyűjtött több évezredes anyagból is. Fordítóműhelyek működtek Toledóban (köztük a bencés Herberttel, a későbbi II. Szilveszter pápával), Oxfordban (élén korának egyik legműveltebb pap-tudósával, Robert Grossetestével) és Sziciliában, Moerbeke Vilmos apát vezetésével, aki egyenesen Aquinói Szt. Tamásnak „szállította a municiót”.

Tagadható-e, hogy a pápaság intézménye kiegyensúlyozó szerepénél fogva Európa arculatát meghatározó módon befolyásolta?

A SZERZETESRENDEK szerepe a társadalmi, gazdasági és technikai fejlődésben.

A Római Birodalom felbomlása utáni kaotikus állapotok leküzdésében és a mindenki tartozik valakihez (de: „Az én vazallusom vazallusa nem az én vazallusom.”) feudális kapcsolati rendszerek kikristályosodásában végzett adminisztrációs, tanácsadói és szervezői munka, a tömegek lelki gondozását jelentő főfeladaton felül, a világi papok mellett kiemelkedő szerep jutott a szerzetesrendeknek.

Jellemző, hogy a fejlődés ott volt a leggyorsabb (Flandria, Franciaország, Itália), ahol a legsűrűbb volt a monostor hálózat, majd az ezekből és a várközpontokból (később külön alapításokból) kinövő városhálózat. A kolostorok (szerzetesek elhelyezésére szolgáló épület vagy épületcsoport) és monostorok (önálló jogú kolostor) világa sok hasonlóságot mutat, a szerzetesrendek első három fogadalma (szegénység, tisztaság, vagyis megszentelt önmegtartóztatás), engedelmesség) is azonos, a negyedik fogadalomban különböznek egymástól. A belső és külső veszély tekintetében is sok a közös vonás, amely az egyes szerzetesrendek időszakos hanyatlását vagy egyenesen megszűnését okozta.

A hanyatlás belső okaiként a rend meggazdagodásából vagy a vezetők alkalmatlanságából és az előjárók csekély felelősségtudatából eredő fegyelemlazulás, kényelmes életmód, egyéni kiváltságok, egyéni ambíciók és a személyes érdekek előtérbe kerülése jelölhető meg.

Előfordultak mindezek, sőt jellemzőek voltak a főként a 14.-15. századra jellemző kommenda rendszerben, amikor a külső bérlő, az alapító főúri család, a világi hűbérúr illetve az általa kinevezett vezetőség gyakorolhatott kedvezőtlen hatású befolyást, idézhetett elő bizonyos fokú elvilágiasodást. Az egyes rendek megújulási reform-mozgalmi bizonyítják, hogy törekedtek és képesek voltak visszatérni az eredeti eszményekhez.

A külső veszélyt a monostorok megtámadása, felégetése vagy állami feloszlata jelentette. Ennek időszaka és mértéke országonként, régióként változott. **Magyarországon** a tatárjárás, a kommenda-rendszer, a török hódoltság, II. József feloszlató intézkedései, azután Trianon és az 1950-es durva vallás- és egyházüldözés okoztak pótolhatatlan veszteségeket. A **Habsburg Birodalom** más országaiban a kommenda-rendszer, a vallásháborúk, Napóleon hódításai, II. József intézkedései, majd a kommunista rendszerek térhódításai okoztak veszteségeket. **Németországban** és **Németalföldön** a normann, szaracén és magyar betörések, a vallásháborúk, a reformáció, majd az 1872-es Kultúrkauf (az állam felsőbbsege az egyházak az iskolák felett) és 1945 után a keleti részek elszakadása jelentették a külső csapásokat. **Itáliában** a longobárd, az arab, magyar, normann kalandozások, a német és francia hódítókkal folytatott harcok, a Velencei Köztársaság, II. József (É-Itália), a Milanói Hercegség és Napóleon rendeletei, majd Olaszország létrejöttével (1866) kapcsolatos feloszlások okoztak veszteségeket. **Franciaország** esetében délen a szaracénok, északon a normannok betörései után a százéves háború, a reformáció, a hugenotta vallásháború (1562-1593), a Napkirály korlátozó intézkedései, a francia forradalom kisajátításai és Napóleon „hasznos intézményekre” vonatkozó döntései, végül az 1880 utáni szekularizációs lépések okoztak hatalmas károkat. **Angliában** a normannok és a gyakori háborúk pusztítottak, VIII. Henrik 1534-es önállósodása pedig valósággal lefejezte a szerzetesrendeket. **Spanyolországban** a monostorok jelentékeny számát a 711-től a 13. századig tartó arab uralom szüntette meg (Cordoba és Coimbra kivételével), majd hosszú virágzásuk után 1834-ben, a liberalizmus

szellemében, az inkvizícióval együtt több száz monostort szüntettek meg. Hasonló intézkedések történtek ekkor Portugáliában is.

A bencés rend. 529.

Alapította **Nursziai Szent Benedek (480-547)** a Nápoly környéki Subiacoban és Monte Cassino hegyén. A Szt. Pahomiosz alapította szerzetesrenddel szemben a rend már felszentelt papokból állt. Fő célkitűzésük: saját és környezetük lelki gondozása, jól képzett lelkipásztor utánpótlás biztosítása. A sötétcsuhás bencések az „Ora et labora” szellemében, a keleti, bazilita rendekkel szemben nagy jelentőséget tulajdonítottak a munkának, amely a rend ellátását kiegészítő mezőgazdasági-kertészeti munkákon kívül a továbbképzésben, fordításokban és másolásokban nyilvánult meg.

A monostorok száma, Nagy Szt. Gergely pápa (590-604) és utódai, valamint az uralkodók és a hűbérurak támogatását élvezve gyorsan nőtt. Nem működtek mind a Regula Benedicti szerint, mellette sokan az Ágostoni regulát, Dél-Itáliában a Baziliosz féléit, mások egy vegyes szabályzatot használtak.

Idővel a monostorok-- a gazdag adományok, a mezőgazdasági és kézműves mintagazdaságokká fejlődő gazdálkodásuk, esetleg az adományozók vagy a felügyeletet ellátó, az uralkodó által kinevezett püspökök káros, elnéző magatartása révén --lazítottak a szerzetesi élet megkívánta, a lelki, szellemi és fizikai tevékenységre előírt életvitelen. Ilyenkor megújulási időszakok, az eredeti szabályokhoz vezető visszatérési reformok léptek életbe. Így történt ez a 910-ben a Lyon környéki Clunyban alakult bencés apátság esetében is, amikor is Odilo apát (994-1048), később Clairvaux- Bernát (1091-1153) ösztönzésére visszatértek az eredeti Benedek Regulához, sőt a reform keretében bencés monostorokkal kongregációt alkotva magukat függetlennek nyilvánították a püspököktől és a hűbéruraktól (exemptio), felettesüknek csak a pápát ismerve el. Harcot indítottak a pápa püspök-kinevezési jogáért (invesztitúra), az egyházi méltóságok pénzen megvásárlása ellen (simónia) és a papi nötlenség (cölibátus) bevezetéséért. A reform a császár és a pápa közti invesztitúra harchoz, s VII. Gergely pápa (1073-1085) és IV. Henrik császár (1056-1106) Canossa-járással tarkított küzdelme végül is az 1122-es wormszi konkordátumhoz, a pápaság győzelméhez vezetett. A clunyi mozgalom 2000 megreformált monostort eredményezett, különösen Petrus Venerabilis apát (1122-1156) idején volt sikeres. A 12. és 13. század a csúcs, ezután a bencések sorsa a többi szerzetesrend „menetrendjéhez” hasonló. A 14.-15. században fokozatos hanyatlás, elsősorban a főuraknak bérlemény formájában átadott monostorok (kommenda-rendszer) elvilágiasodása, fegyelem lazulása miatt. A reform-mozgalmak megújulást hoztak, az említett történelmi földrendések (reformáció, a török előrenyomulás, az anglikán egyház, II. József szerzetesrend feloszlatai, az 1789-es forradalom, majd Napóleon intézkedései stb.) nagy veszteségeket. A napjainkig tartó kiutat az oktatás-nevelés, a rendszeres lelkigondozás és a világ minden részén vállalt missziós munka jelentette. Összességében a bencés rend az egyik legeredményesebb szerzetes család volt. Tagjai közt tudhatta többek közt Alkuint, Hrabanus Maurus filozófust, 24 pápát és kb. 5000 szentet.

Benedek-rendi apácák a 6-7. századtól, Benedek-rendi Nővérek az 1850-es évektől, Benedek-rendi Misszionárius Nővérek 1885-től teljesítenek szolgálatot.

Magyarországon a bencés szerzetesi élet 996-ban, a Géza fejedelem felkérésére, a római SS. Bonifacio e Alessio kolostor szerzetesei által épített Szent Márton hegyi-Pannonhalmi Apátságban kezdődött.(a bencés apácák Veszprémvölgyben kezdtek) Az 1200-as években mintegy 90 bencés kolostorban alakult ki lelkiségi, szellemi-tudományos, kulturális és gazdasági központ. Az 1241-es tatárjárás, az 1400-as években nálunk is meghonosodott kommenda-rendszer (világi bérlő) és a török hódoltság nagy károkat okozott, ráadásul II. József csaknem minden bencés kolostort feloszlattott. 1802-től tanító-renddé alakultak, 1950 után a pannonhalmi és győri gimnázium maradt bencés kézben.

Az Ágoston-rend a bencés rendiekkel mintegy párhuzamosan működött, amennyiben egyes monostorok Ágoston Reguláját használták, vagyis Ágoston szabályzata szerint alázatban, szegénységben, remete lelkiség és testvéri közösség kiegyensúlyozott egységében, bensőséges elmélyülésben és kitartó, elmélyült tanulmányok közepette éltek.

Hivatalos renddé csak 1244-ben alakultak, amikor IV. Ince pápa egyesítette a különböző remete közösségeket. A fekete köpenyes (szíj övvel) és körgalléros Ágoston remete-rendiek 1300 körül 2000 kolostorban (mintegy 30 ezer fő) a helyi egyházak igényeihez idomulva lelkipásztori segítséget adtak, missziókban vettek részt, később a nevelésben vállaltak munkát.

A tudomány terén a patrisztika (az ókeresztény kor filozófiája) állt hozzájuk a legközelebb.

Ágostonos Kanonisszák 1597-ben alakultak, nálunk 1679-ben Kismartonban kezdtek.

Magyarországon az Ágoston-rendiek 1266-ban jelentek meg, a magyar tartomány központja az esztergomi Szent-Anna kolostor lett. Itt alakult meg a rendi főiskola (studium generále), ahol a hét szabad művészetet is oktatták.

Neves Ágostonos volt Várad (Pannóniai) B. Vid, (IV. László király seregében prédikátor-hitszónok), a külföldi egyetemeken végzett Gábiel Asztrik (Alexandré de Hongrie), Szigeti István (Stephanus ab Insula, Nagy Lajos korában főpap, vagy Verebélyi Péter (Etienne de l'Île magister)

Kamalduliak. 1012.

Az Arezzo (Itália) környéki Camaldoli és Fonte Avellana bencés remete-szerzetesek kongregációjából hozta létre a ravennai hercegi családból származó Szt. Romauld, aki remeteéletét a dózsei tisztségről lemondó, bűnbánatot kereső Pietro Orseolo (felesége Géza fejedelem egyik lánya volt. Fia, Orseolo Péter, a későbbi magyar király, gyermekkorától kezdve a magyar királyi udvarban nevelkedett) velencei dózséval kezdte. Szt. Romauld tanítványa volt III. Ottó bizalmasa, a később morva földön vértanúhalált halt magdeburgi püspök, Querfurti Brunó. Reform elképzeléseit a remeteség rendkívüli szigora jellemezte: abszolút szegénység, fizikai munkával önellátás, hallgatás, hús és bor nélküli étkezés.

A fehér kámzsás „fehér bencések” Itália után Franciaországban, Ausztriában, Lengyelországban terjeszkedtek. Példájukon keresztül nem csak az elmélyült hitélet irányában jelentettek mintát és hűzőerőt, hanem a földművelés, technika (üveggyártás), később a tudományok és művelődés terén is jelentőset alkottak. 400 szentjük között van: Pietro Orseolo, Querfurti Brunó, Pietro Damiano egyházatya is. Kamalduli volt Arezzói Guido zenetudós, Gratianus (a kánonjogi tudomány megalapozója), Ambrogio Traversari (a keresztény humanizmus indítója), Maurus fráter (az első európai világtérkép készítője), Lorenzo Monaco és Bartolomeo della Gatta festők.

Kamalduli Apácák 1085-ben alakultak. (Luco, Itália)

Magyarországra a kamalduliak csak 1695-ben jutottak el. (Zoborhegy, Lánzsér, Lehnic, Majk) és az 1782-es feloszlásig működtek. Magyar vonatkozás, hogy II. Rákóczi Ferencnek szoros kapcsolata volt a francia kamalduliakkal, szívét egy ottani kamalduli kolostor őrzi.

Johanniták, Jeruzsálemi Szent János Lovagrend. Máltai Lovagrend. 1048.

A kezdeteket egy Gerardo nevű itáliai zarándokház alapítása jelentette Jeruzsálemben, majd 1136-tól a zarándokok és betegek védelmére szerzetesi fogadalmat tevő lovagokat vettek fel. A most már egyházi katonarend nemesi származású lovagokból, papokból és fegyveres szolgálókból állt. A köpenyükön nyolcágú, villásvégű keresztet viselő johanniták vagyona gyorsan gyarapodott, zarándokházak hálózatát hozták létre, amelyeket lovagok, orvosok, nővérek és szolgálók működtettek.

1291-ben Ciprusra szorultak (Akkon eleste), ott épített jelentős flottájukkal elfoglalták Rhodos szigetét, ahol valóságos kis birodalmat építettek ki. Bizánc eleste (1453) után Málta szigete következett, ahol új erőre és támogatásra kapva, több török támadást vertek vissza, s az 1571-es nevezetes lepantói győzelemben is jelentős részük volt. Hatalmas hajóhadukhoz minden lovag tengerész-kiképzést kapott. A lovaggá ütés apródi szolgálattal kezdődött,

néhány éves kolostori képzés után katonai és tengerész kiképzés, kórházi szolgálat és fogadalomtétel következett. Az erődnek kiépített Valettában orvosképzés (anatómia, sebészet), gyógyszerészet, matematika és természettudományos oktatás folyt, 1761-től nagy könyvtárral, 1768-tól egyetemmel. A kb. 3 ezres lovagi létszámot a nagymester, egyúttal Málta hercege (1607-től már a Római Birodalom hercege, 1630-tól bíboros) vezényelte, több országban követségeket tartottak fenn.

A török veszély csökkenésével, a reformáció révén elvesztve birtokaik nagy részét, a 18. században anyagilag tönkrementek, fegyelmileg fellazultak. A francia forradalom ottani birtokaik, Napóleon győzelme Málta elvesztését jelentette. A szigetre Oroszország tette rá a kezét, ortodox perjelséget alakítva. Máltát 1800-ban mégis az angolok foglalták el, a rend pedig 5 nagyperjelséggé, 3 alperjelséggé és 35 nemzeti szövetséggé szerveződött. 62 országban végeznek ma is egészségügyi és katasztrófa-enyhítő szolgálatot. (Máltai Szeretetszolgálat) A 10 ezer fős létszámból leprabetegek és beteg gyermekek gondozására is alakultak speciális csoportok.

Magyarországra II. Géza idején érkeztek. Általában támogatták királyainkat, kivétel Zsigmond és Mátyás király, akik ellenében a Vrana (Horvátország) központú perjelek az ellenfeleket támogatták. A török időkben Pozsonyba menekültek, majd Sopronba, végül működésük megszűnt.

1925-ben megalakult a Magyarországi Máltai Lovagok Szövetsége, amely 1944-ben megszűnt. 1989 után a Magyar Máltai Szeretetszolgálat végez hatékony karitatív tevékenységet.

Karthauziak. 1084.

Alapítója a kölni nemesi családból származó (Hartenfaust) Szt. Brunó, a híres reimsi püspöki iskola rektora, aki 1084-ben a Grenoble közeli Alpokban, Chartreuseban alapította szigorú szabályzatú rendjét. Kemény böjt (nyolc hónapig napi egyszeri étkezés), gyakori ima és életükből minden másodlagos dolog kizárása, köztük a szigorú hallgatás, jelentette számukra az isteni utat. Kezdetben egyházatyák műveit másolták, később olvasás-továbbképzés és fizikai munka töltötte ki idejüket. A legmostohább körülmények között is vállaltak feladatokat, hasonlóan a ciszterciekhez. Erdőt irtottak, mocsarakat csapoltak le, a mezőgazdaság és a kézműipar területén a kor legjobb színvonalán dolgoztak. A rend a felszentelt papokon kívül világi testvéreket (conversusokat) foglalkoztatott a nehezebb fizikai munkáknál. Az említett „csapások” (a komenda-rendszerrel a liberalizmus vállalásellenességéig) őket is elértek. Mégis átvészelték a nehéz időszakokat, 1993-ban a rendnek 24 monostora volt.

Karthauzi Apácák 1150 körül alakultak a provencai Prebayon monostorban.

Magyarországra a karthauziak 1238-ban, IV. Béla meghívására érkeztek, de a tatárjárás elsodorta őket. Újabb alapítás az 1300-as években történt a Szepességben (Lethon és Lehnic) Itt a huszitáktól szenvedtek, s I. Ferdinánd 1563-as feloszlátási rendeletétől.

Az 1332-es felsőtárkányi monostorukat a törökök égették fel. A lövöldi monostort (alapította Nagy Lajos 1364-ben) az Anjoukon kívül a Hunyadiak is támogatták.

A karthauziak hazánkban magas fokon művelték a kódexfestést, az írást és másolást. A menedékszírti (lethoni) Anonymus Carthusianus a saját monostora történetét írta meg, míg a lövöldi Karthauzi Névtelen prédikációs írásokkal (Érdy-kódex) hagyott nyomot maga után. Pannoniai András (Andreas Pannonius velencei karthauzi) korábbi vezéréről, Hunyadi Jánosról és fiáról, Mátyás királyról írt a „Libellus de regiis virtutibus ad Mathiam Ungariae regem c. munkájában.

Ciszterciék. 1098.

A rend a megreformált bencés rend egyik változata. 1098-ban alapította **Solesmes-i Szt. Róbert** a Dijon közeli Citeaux völgyben, Szt. Alberik és Harding Szt. István segítségével. A rend elterjedése **Clevaux-i Szt. Bernát** clervaux-i (É- Luxemburg) apátsága idején rendkívül felgyorsult.

A fehér kámzsás ciszterciék életvitelét a világtól elzárkózás, a szegénység vállalása, a szigorú aszkézis és a kemény, sokoldalú fizikai munka jelentette. Völgyekben telepedtek le, erdőket irtottak, mocsarakat csapoltak le, mezőgazdasági és kézműves, sőt ipari jellegű tevékenységet is folytattak. A fizikai munkákhoz nagyszámú világi testvért (conversust) alkalmaztak.

.(Bővebben lásd. Az első ötszáz év c. fejezet) Részt vettek a keresztes hadjáratokban (lelkipásztorok, diplomaták, szervezők), az eretnek albigensek (Dél-Franciaország, 1209-29) elleni harcokban, de bekapcsolódtak Toulouse egyetemének alapításába (1229) és Clervaux-i Bernát révén a templomos lovagrend alapokmányának (konstitúció) kidolgozásába is.

Képzésük és továbbképzésük a párizsi Szt. Bernát Kollégiumban (1245), majd Montpellier, Toulouse és Oxford hasonló intézményeiben történt. Az 1500-as években Európa minden egyetemén jelen voltak az akkoriban már 700 körüli monostorral bíró, Franciaországon kívül Nyugat- és Közép-Európa szinte minden államában eredményesen működő ciszterciék.

Az 1350-es években azonban a százéves háború (1339-1453), az egyházszakadás (1378-1417), a huszita háborúk (1419-1437), azután az említett kommenda-rendszer, a reformáció, később a vallásháborúk és a török hódoltság okozott nagy károkat. Az újjáéledést a francia forradalom, más országokban az ennek hatására fellépő liberális erők gátolták meg. Közben a rend megreformálását jelentette a szigorú fegyelmű ciszterciék kongregációinak és a trappistáknak a kiválása. Új mozzanat a 16. századtól a lelkipásztori szolgálat és az oktatás irányában történő elmozdulás.

A rend a felbecsülhetetlen mezőgazdasági és kézműves-technikai ismeretek bővítése mellett két pápán (III. Jenő és XII. Benedek) és 44 bíboroson kívül számos történészt (köztük Freisingi Ottót, s V. Kadlubeket, a lengyel történetírás megalapozóját), moralistát és egyházi írókat adott a világnak.

Ciszterci Apácák alakulásának időpontja a 12. sz. vége, helye a Dijon melletti Tart.

Magyarországon 1142-ben jelentek meg (Cikádor). III. Béla és Imre királyaink mellett II. András és IV. Béla is támogatta letelepedésüket, e mellett főurak és főpapok is alapítottak monostorokat. A központ Zirc lett, amelyet II. József is meghagyott, azonban plébániai szolgálatra és tanításra kötelezte őket. Eger, Székesfehérvár, Pécs, Baja, Buda monostorai az első századokban Citeaux-al szoros kapcsolatot tartottak fenn, ennek következtében szabadon áramlottak hazánkba a ciszterciék rendkívül hasznos mezőgazdasági és technikai ismeretei.

Szent Sír Lovagrend, 1105.

A Szent Sír őrző lovagok a jeruzsálemi pátriárka fennhatósága alá tartoztak. Jeruzsálem eleste (1187) után az Akkon-erődítménybe vonultak, majd 1291-es vereség után az itáliai S. Luca perjelségbe. Áttértek a betegápolásra, 1489-ben a jeruzsálemi betegápolók rendjébe olvasztották őket. A francia forradalom minden rendházuk megszűnését jelentette.

1847-ben újra éledt a jeruzsálemi patriarkátus, visszaállították a rendet is, sőt női ágat is alapítottak.

A fehér paláston Krisztus öt sebének jelképező, jeruzsálemi vörös színű talpas keresztet viselő, pápai fennhatóságú (a rend feje a pápa, nagymestere egy bíboros) egyházi lovagrend rendeltetése a hit terjesztése és a szentföldi egyház jogainak védelme.

Magyarországon a 13. században jelentek meg Golgoncán és Landeken. 1991-ben szerveződtek újjá Paskai László bíborosprímás, gyémántkeresztes lovag, nagyperjel lovagavató ünnepsége keretében.

Templomos Lovagok, 1119.

A champagne-i **Hugues de Payns** lovag alapította Jeruzsálemben. Clairvaux-i Bernát írta meg a lovageszmény és a szerzetesi eszmény ötvözte szigorú szabályzatukat. Negyedik fogadalmuk a zarándokok védelme. A harcban kegyelmet nem volt szabad kérniök, akár három ellenféllel is fel kellett venniök a harcot.

A fehér köpenyűkön nyolcsarkú vörös keresztet viselő lovagok kezdetben nagyon szegények voltak, bátorságuk és haditetteik azonban jelentős adományokhoz juttatták őket. Hatalmas várakat emeltek a Szentföldön, Franciaországban és Spanyolországban. Kiváltságaik száma nőtt, súlyuk az udvarokban növekedett. Számuk 1300 körül 13 ezer fő, a rend lovagokból, papokból és fegyveres szolgálókból állt. A rend gyarapodását széleskörű bankhálózatuk (kölcsonzés, átváltás, megőrzés) nagyban felerősítette.

A hatalmas vagyon és jelentékeny haderő a Szentföld elestével Európába vonult vissza. Szép Fülöp francia király 1307-ben elkobozta a rend vagyonát, Jacques de Molay nagymestert három társával együtt máglyára küldték. V. Kelemen pápa feloszlatta a rendet, megmaradt vagyonukat főként a johanniták kapták.

Magyarországra 1150 körül érkeztek, Csurgón telepedtek le. Gyorsan terjeszkedtek, központjuk a horvát Vranában volt. Rendházaik hiteles helyek voltak. Birtokaik nagyrészt az ország nyugati felében terültek el. A muhi csatában majdnem mind elesetek. Később újra megerősödtek, de a rend V. Kelemen pápa általi feloszlátását követően, 1313-ban nálunk is feloszlatták a rendet és vagyonukat a johannitáknak adták.

Premontrei Kanonokok, 1120.

Alapítója az előkelő származású, német eredetű **Szt. Norbert**, a későbbi magdeburgi püspök, aki 1120-ban a Reims közeli Premontreben (első, franciaországi kolostoruk neve: pratum monstratum, franciásan Premontre) hozta létre a fehér kámzsás (kezdetben gyapjúruhás) prédikáló-rendet. A magasabb képzettségű kanonokokból (püspöki tanácsadókból vagy besegítőkből) álló rend a világi papok támogatásán, képzésén keresztül a lelkipásztorkodás színvonalának emelését célozta meg. Az Ágoston Regulája szerint élő rendtagok vállalták a szegénységet, bensőséges Mária-tiszteletük egyik fő jellemzőjük volt. A nép közelében éltek, a lelkipásztorkodás mellett erdőt irtottak, mocsarakat csapoltak, növénykultúrát teremtettek. A szemlélődő ima és az apostoli munka egységében élő rend a latin kereszténység egész területén elterjedt. A hanyatlás, s az azt követő reform megújulások után a 19. században egyrészt a brabanti szigorúbb, szemlélődő, másrészt a lelkipásztori munkában és tanításban elkötelezett közép-európai (cseh, magyar, osztrák) irányzat élt egymás mellett. Missió munkát főleg Amerikában és Afrikában végeztek illetve végeznek.

A férfi kanonokrenden kívül Premontrei Női Kanonokrend alakult 1121-ben.

A **Premontrei Női Kanonokrend** 1121-ben alakult (Árpádházi Szt. Erzsébet harmadik lánya, Boldog Gertrúd, altenburgi apátnő volt) A **Premontrei Nővérek** 1927-ben Magyarországon, Külsővat községben alakultak meg.

Magyarországon 1120-ban, II. István uralkodása idején jelentek meg Váradhegyfokon, 1300-ig kb. 30 monostor létesült. A történelem viharai után a lelkipásztorkodás mellett tanítottak (Szombathely, Keszthely, Gödöllő) Ma a premontreiek központja a Csornai Prépostság, Gödöllőn perjelség működik.

Kármeliták, 1156.

A galileai Kármel-hegyen 1156 körül, az Illés prófétát követő, **Berthold kereszties lovag** vezette remete-közösségből alakult ki a rend, amelynek szabályzatát 1206-1214 között a Torino melletti Vercelli volt püspöke, a jeruzsálemi pátriárka (a pápa mellett nagyobb területek főpapjai, mint alexandriai, antióchiai, stb.) Szt. Albert készítette el.

A török előrenyomulás (1291) miatt 1571-ig Cipruson éltek, majd Európába költöztek, ahol a rend félig remete, félig lelkipásztorkodó életmódot folytatott. A terjeszkedés Angliából indult, Stock Szt. Simon kormányzása idején. A hanyatlást követően a 15. századi és 16. század eleji

szigorítási, obszerváns Congregatio Mantovana és Congregatio Albiensis után a nagy belső reform Avilai Szt. Teréz és Keresztes Szt. János nevéhez fűződik. A szigorítást követők a sarutlan, az eredeti szabályok szerint élők a sarus kármeliták.

Helyüket korán megtalálták az egyetemek világában (a bolognai egyetem teológiai karának egyik alapítója pl. Pier di Tommaso karmelita püspök), kiváló csillagászokat, matematikusokat, zenészeket, írókat, fordítókat és bibliográfusokat adott a rend az egyetemes kultúrának.

Női tagozatok: A Kármelhegyi Boldogasszony Sarutlan Testvéreinek Rendje. (1567), A Kármelhegyi Boldogságos Szűz Mária Apácáinak rendje.(1452), Sarutlan kármelita apácák. (1562)

Magyarországon Nagy Lajos korában 1372-ben telepedtek le Budán, majd Pécsen és másutt. A török hódoltság után még visszatértek, II. József intézkedései után már nem.

Szentlélek Ispotályos Rend. 1175.

Guy de Montpellier alapította 1175 körül, Ágoston regulája szerint. Céljuk a vendégek ellátása, gyógyítás, a kitétt gyermekek mentése, leányanyák segítése. Rómában Ospedale di Santa Maria néven pápai kórházak működtek. Anyagi fedezetet kezdetben az adományok, 1605-től az V. Pál által létesített Banco di Santo Spirito, vagyis Szentlélek Bank biztosította. A folignói Szentlélek ispotályban dolgozó Magyar Boldog Antal is szentjeik közé tartozik. A 16. századtól Észak- és Dél-Amerikában alapítottak, Európában fokozatosan, 1847-ben véglegesen feloszlatták a rendet. Szentlélek Ispotályos Kanonisszák néven a 12. századtól női ág is működött.

Magyarországon is gyűjthettek adományokat. Ispotályt Nagyszébenben, Budán és további 4-5 helyen létesítettek.

Ferencesek. 1181.

A barna ruhás ferencesek, s a fekete kámzsás minoriták és kapucinusok alapítója **Assisi Szt. Ferenc (1181/2-1226)** Az első rendbe a barna ruhás ferencesek, a fekete ruhás minoriták és kapucinusok tartoznak. Assisi Szt. Ferenc rendkívül vonzó, karizmatikus egyénisége folytán a kezdetben vándorprédikátor rendet a teljes szegénység (vándorélet), büntől, javaktól, címetől, becsvágytól, szenvedélyektől való teljes megszabadulás, napsugaras világszemlélet és mindenre kész szolgáló szeretet jellemezte.

A későbbiekben, az alapító Regulája szerint, de rendházakban, szervezett keretek között élő ferencesek gyorsan terjeszkedtek, számuk 1335 körül elérte a 35 ezret. Azonban rövidesen megosztotta őket az életforma (eredeti vándor vagy kolostori élet), a szegénység és a tanulmányok mértékéről folytatott viták és más, belső feszültségek. Az un. obszervánsok az eredeti életformához vonzódtak, míg az un. konventuálisok a rendházakban folyó szerzetesi életben látták a megoldást. Előbbiekből lettek a kapucinusok, utóbbiakból a minoriták.

A főiskolai szintű studium generále először Bolognában nyílt meg, azután minden tartományban működött és mindenütt tanítottak filozófiát, grammatikát és logikát. A rendházakban könyvtárakat létesítettek. A híresebb egyetemeken katedrát kaptak a ferencesek.

Szívesen vettek részt missziós feladatokban, legyen az a törökök elleni harc, mint **Kapisztrán Szt. János** esetében, vagy a felfedezések után a Föld bármely sarka. Sokan szenvedtek vértanúhalált. A szokásos „szerzetesrendi betegségek” őket is elértek, de sorozatos reform megújulások során mindig talpra álltak. Ma is jelen vannak mind az öt földrészen. A lelki gondozás mellett jelentős a súlyuk a felsőfokú oktatásban: Szt. Bonaventura Egyetem (New York), Milánói Szent Szív Egyetem, Kínai Biblikus Intézet, amely 1948-tól Hongkongban működik. (Kínai nyelvű Biblia fordítás 11 kötetben) Teológiai, történelmi és tudományos jellegű kiadványaik is jelentősek.

Magyarországon első kolostoruk 1228-ban épült Esztergomban. IV. Béla (maga is harmadrendi ferences) támogatta őket, de így volt ez az Anjouk idején is. (Nagy Lajos

nevelője Lackfy Dénes ferences szerzetes volt.) Ez idő tájt térítettek a kunok, jászok, a boszniai bogumil eretnekek, de az ortodox szerbek és románok között is. Ferences szerző műve a 14. századi Ómagyar Mária-siralom és a Jókai-kódexben ránk maradt Szt. Ferenc életrajz is. Híres ferences volt Temesvári Pelbán (Mátyás idején a budai rendi főiskolán tanított), akinek 1526-ig 90 kiadást megért prédikációs könyveit egész Európa ismerte. Tanítványai, a szónok és író Laskai Osvát és Csáthy Demeter, s a legrégebb magyar nyelvű Mária-éneket szerző Vásárhelyi András is ferencesek. Ferences volt a Hunyadi János mellett harcoló Kapisztrán Szt. János, s a mohácsi mezőn elesett Tomori Pál érsek is. A ferencesek a török hódoltság alatt sem hagyták el az országot. Kivéreztek, de az újjáépítési munkákba lendülettel kapcsolódtak be. Segítettek a mezőgazdaságban, a céhes kézműiparban és az oktatásban is. Ott voltak a reformkorban, részt vállaltak a 49-es vereségből is. (Batthyány Lajos koporsóját a pesti ferences rendfőnök rejtegette évekig.) 1950-től csak az esztergomi és szentendrei rendházat hagyták életben, 1989-től két tartomány szerveződött újjá.

Német (Teuton) Lovagrend, Deutscher Orden, 1190.

A kezdet Bréma és Lübeck 1190-es jeruzsálemi, a keresztes sebesültek ápolására szolgáló hadikórházának beindulása, amelyet a keresztesek útvonalát követve, számos kórház létesítése követett. (Akkon, Askalon, Ráma, Palermo stb.). 1198-ban alakult lovagrenddé, a templomosok szabályzata szerint.

A fehér köpenyűkön fekete keresztet viselő lovagoknak fejedelmek, királyok, császárok adományoztak pénzt, kiváltságokat, így a rend rendkívül gyorsan gazdagodott, terjeszkedett, erősödött. A legfőbb vezető a nagymester volt (többek között IX. Gergely híres diplomatája: Hermann von Salza vagy Thuringiai Konrád örgróf, Árpádházi Szt. Erzsébet sógora), az egyes erődítmények vezetője Komtur, a tartományi vezető a Landkomtur volt. A Szentföldi török előrenyomulás során, Akkon 1291-es eleste után Velencébe, majd Marienburgba (Malbork) vonult vissza a rend.

1230 körül a kunok, majd a pogány poroszok ellen Mazoviai Konrád lengyel fejedelem hívására érkezve, megszerezték Kulmerlandot, a későbbi Poroszország nagy részét és Livóniát, majd Pomerániát és Észak-Esztóniát. A változást Nagy Lajos királyunk lányának, Hedvíg lengyel királynőnek Jagello litván fejedelemmel kötött házassága és Litvánia keresztény hitre térése hozta. Az egyesült litván-lengyel sereg, orosz és tatár segítséggel megsemmisítő vereséget mért a rendre a tannenbergi (grünwaldi) csatában 1410-ben. A rend sorra veszítette el a megszerzett területeket, s a thorni béke értelmében a nagymesternek hűségesküt kellett tennie a lengyel királynak.

A törökök elleni harcokban jelentős szerepet vállaltak. A betegek ápolása, a kórházak fenntartása miatt sok birtokot eladtak, más részek a nagymester luteránus hitre térése miatt lett világi fejedelemség, illetve a reformáció során kerültek lefoglalásra. A francia forradalom a Rajna-vidéki és belgiumi birtokaik elvesztését hozta, I. Ferenc császár azonban, birodalmán belül visszahelyezte őket jogaikba.

Az 1800-as években visszaállították az eredeti szellemet. Megalakult a Teuton rend női tagozata, a papoktól szigorú szerzetesi fegyelmet követeltek meg. Megindult a karitatív munka a kórházakban, iskolákban. A lovagi rész visszafejlődött, a papi és nővéri vonal erőteljesen fejlődött. A háborúkban jelentős szerepet töltek be a sebesültek ápolásában. 1929-ben átalakultak papi renddé. Ma Belgiumban (világi társtagok), Németországban (testvérek, nővérek, társtagok), Olaszországban (Dél-Tirol testvérek, nővérek és társtagok), Rómában rendi zarándokház, társtagok), Ausztriában, Itáliában (rendház), Szlovákiában (nővéreközösség), Szlovéniában (testvérek, nővérek) és Csehországban (testvérek, nővérek) vannak jelen.

Magyarországra II. András hívta be őket, a keleti részek határvédelme céljából. Az átadott területből saját országrészt akartak kialakítani., ezért II. András 1225-ben fegyveresen verte ki

őket az országból.1702-ben Lipót király –tekintet nélkül a jászkunok szabad státuszára--eladta a Jász-Kunság egy részét a Rendnek. A szabadságszerető jászkunok azonban visszaváltották magukat, s visszaszerezték ősi kiváltságaikat.(redempció).

Trinitáriusok. 1198.

Alapította **Mathai Szt. János és Valois Szt. Félix** 1198-ban, a Párizs melletti Cerfoidban. Rendeltetésükként a veszélyeztetett hitű keresztények lelkipásztori szolgálatát, a Szentháromság tiszteletének terjesztését és a missziós tevékenységet határozták meg. A fehér ruhás, ruhájukon a szívük felett nagy vörös és kék keresztet viselő trinitáriusok hadifogoly- és rabkiváltással kezdtek. A pénzt először koldulással, majd pápai ajánlásra a püspökök támogatása révén szerezték meg. Több százezer rabot váltottak ki a móroktól, törököktől, tatároktól, miközben kórházakat, irgalomházakat építettek, ahol maguk ápolták a beteget, temették el a harcban vagy betegségben elhunytakat. (Cervantest is ők váltották ki 1580-ban.) 7000-en maguk is rabszolgaságot vállaltak, a rabok szabadon engedése fejében. Az 1609-től koldulórendnek nyilvánított trinitáriusok megújulásra szorultak A tridenti zsinat (1545-1563) után kialakult a sarutlan trinitárius rend. A 19. században a néger rabszolgák felszabadításáért küzdöttek, kiemelten kezelve a néger gyermekek sorsát. E mellett, eredeti céljaiknak megfelelően, szolgálják a társadalom peremére szorultakat: a nincsteleneket, az alkoholistákat, a kábítószereseket, a vallási és politikai üldözötteket és az elnyomott kisebbségeket. Központjuk Valenciában van, jelen vannak Észak- és Dél-Amerikában és Afrikában.

A rend lelki közösségébe tartoznak a **Trinitárius Apácák** (1612), a **Trinitárius Nővérek** (1685), a **Trinitárius leányok közössége** (Religieuses Trinitaires de Valence, 1685. a lyoni egyházmegyében kialakult, az erkölcsi veszélynek kitett lányok védelmét szolgáló közösség) **Magyarországon** a török kiűzése után telepedtek meg, többek között Illaván, Sárospatakon, Pozsonyban, Komáromban, Egerben és Óbudán. (Kiscell) A rendet II. József végleg feloszlatta.

Klarissza Remete Nővérek. 1212.

Assiszi Szt. Klára alapította. Szt. Ferenc Regulája után a bencés Regulára tértek át. Az ima és csend világában szemlélődő (kontemplatív) életet éltek, kezdetben 8-10 fős csoportokban, az egyes közösségek egymástól független szervezetben. A későbbiekben a szabályzatot illetően sokszínűség alakult ki, de ez nem zavarta gyors terjedésüket.

Magyarországon 1239-ben jelentek meg. Kilenc közösség létesült, a nagyszombatit IV. Béla, a pozsonyit III. András és felesége, Fenenna királyné, míg az óbudait Nagy Lajos édesanyja, Erzsébet királyné (aki haláláig náluk lakott, s ott is temették el) alapította.

A klarissza apácák a későbbiekben leánynevelést, kézimunka tanítást is vállaltak. II. József feloszlatta őket.

Domonkosok. 1216.

A rendet **Szt. Domonkos** alapította 1216-ban, Toulouseban, elsődlegesen az eretnek albigenések-valdensesk-katarok elleni szellemi küzdelemben, majd a kunok és tatárok megtérítése céljából. IX. Gergely pápától az inkvizíciós feladatok ellátására kaptak megbízást. Szabályzatukat Szt. Ágoston Regulájára alapozták, prédikáló rendjük a szegénység, böjt, alázat stb. mellett egyenlő fontosságot tulajdonított az állandó tanulásnak, továbbképzésnek, a felsőfokú képzettség megszerzésének. A fiatal rendtagok képzése a renden belüli emelkedő szintű oktatással a teológia és filozófia elsajátítására is kiterjedt. Párizsban a rend studium generale-ja a párizsi egyetem része lett, de részt vettek a bolognai egyetem munkájában is. Párizsban tanított a Platon és Arisztotelész tanainak szintézisére törekvő, nagy műveltségű **Nagy Szt. Albert** (1193-1280) és tanítványa, a skolasztika fejedelme: **Aquinói Szt Tamás** (1226-1274)

1250 körül már 250 kolostorban éltek a fehér kámzsás domonkosok, 1300 körül 10 ezren, de a 14-15. század náluk is létszámbeli és életviteli (vagyon-gyarapodás, fegyelemlazulás)

visszaesést hozott. A belső reformmozgalom sikere következtében az ellenreformáció után létszámuk 30 ezerre emelkedett. Részt vettek az inkvizíció újjászervezésében (1542) és az Index Kongregáció (1571) működtetésében. A domonkos V. Szt. Pius pápa révén jelentős szerepük volt az európai flotta törökök elleni, 1571-es lepantói győzelmében. Térítettek az Újvilágban, s szívósan átvésztették a 17.-18. század megpróbáltatásait. Az ígírdetés mellett újabban súlypont a tanítás, de élnek a sajtó adta lehetőségekkel is.(folyóirat-, könyvkiadás) A domonkosok négy pápa (III. B. Ince, XI. B. Benedek, V. Szt. Pius, XIII. Benedek), 72 bíboros és 7 ezer püspök mellett sok híres embert adtak a világnak: az említett Nagy Szt. Alberten és Aquinói Szt. Tamáson kívül domonkos volt Savonarola, Fra Angelico festő, és az egyházi szónokok egyik legnagyobbika: Ferrerei Szt. Vince.

Magyarország 1221-ben jelentek meg Magyar Pál (Paulus Hungarus), a bolognai egyetem volt jogtudomány professzora vezetésével. Győr, Esztergom után 1400 körül már 50 kolostoruk volt. Domonkos volt Ottó, majd Julianus barát, akik a Volga-menti magyarokat keresték fel. Azután Mátyás király budai egyetemének első rektora: Petrus Niger. A török hódoltság után éledő kolostorokból II. József három kolostort meghagyott. 1950 után is maradt erő az újrakezdéshez.

Pálosok. 1225.

A fehér kámzsás, egyetlen magyar alapítású rend csírája a Mecsekben Benedek pécsi püspök által a Szt. Jakab kolostorban összegyűjtött remetecsopót, amelyet **Özséb (Eusébius) esztergomi püspök** összevont a Pilis remetéivel 1125-ben. A szellemi atyjának, s egyúttal névadójának, Remete Szent Pált tekintő rend, Aquinói Szt. Tamás ajánlására, az Ágostonos regulát követte.

Központjuk a Budaszentlőrincen (az úttörővasút végállomásánál) kiépült monostor együttes volt. Nagy Lajos királyunk pártfogolta a rendet, Velencétől megszerezte számukra Remete Szent Pál ereklyéit. Zsigmond és Mátyás is támogatta őket, a kolostoraik száma 1327-ben 50 felett volt. Bekapcsolódtak a lelkipásztorkodásba (különösen búcsújáróhelyeken), a domonkosokkal térítómunkát végeztek a kunoknál.

Németországban 1340-ben, Lengyelországban (Opulai László nádorispán révén) Czesztochowában 1384-ben, Palesztinában, Ausztriában, Dalmáciában, Franciaországban, Spanyolországban és Portugáliában 1493-ig vertek gyökeret.

Itthon a török pusztítást jellemzi, hogy a Mohács előtti 43 perjelségből 1600-ra már csak hat maradt. A törökök elleni fegyveres harcban nagy veszteségeket szenvedtek, pálosok százait gyilkolták le és hurcolták el. Lerombolták a budaszentlőrinci monostort, annak gazdag könyvtárát, levéltárakat semmisítettek meg. A szerzetesek lengyel vagy portugál földre menekültek.

A megmaradtak a Varasd környéki Lepoglavára, majd a Pozsony melletti Mária-völgybe költöztek.

A veszteségek mellett a fegyelem lazulás veszélye is fennállt, ennek elhárításában főszerepet vállalt Gyöngyösi Gergely, de sokat segített a jezsuita Pázmány Péter is. Pálos szerzetes volt az 1537-ben misekönyvet, 1540-ben zsolozsmáskönyvet kiadó erdélyi kormányzó, Martinuzzi (Usztyenics) György bíboros is.

Az új igényekhez igazodva a rend a 17. század végén Pápán és Újhelyen iskolát nyitott.(A pálosok iskoladrámái színvonalasak voltak) A pálos fiatalok a római Német-Magyar Kollégiumban tanultak. 1653-ban Nagyszombatban megalakult a pálos stúdium generále, amely rövidesen rendi főiskola lett. A pálos rendiek sokat tettek a magyar nyelvű irodalomért. Báthori László a Bibliát fordította, neves irodalmárok: Ányos Pál(1756-1784), Virág Benedek (1752-1830), Verseghy Ferenc (1757-1822) A nagyszombati egyetemen számos pálos tanár oktatott.

A 18.-19. század a feloszlítások kora. Különböző okokból minden országban feloszlatták a pálos kolostorokat, csak Czesztochowában (Jasna Gora) és Krakkóban maradtak meg. Innen

indult az újjászerveződés. 1934-ben megnyílt a Gellért-hegyi monostor, majd Pécs, Pálósszentkút, Soltvadkert következett. 1950-ben feloszlata, 1989-ben 24, 1995-ben 38 rendház. Ma a központi ház Czestochovában van, s jelen van a rend Magyarországon kívül 1969-től Stockholmban és 1953-tól az Egyesült Államokban.

Szerviták. 1233.

A rendet hét Firenze környéki nemes ifjú alapította 1233 körül, „Mária szolgálói” megnevezéssel. Az Ágostonos Regula szerint élő, fekete ruhás szervitákat a kolduló rendek közé sorolták. Célkitűzésük a lelkipásztori szolgálat és evangelizálás és Szűz Mária tiszteletének terjesztése.

A koldulórendi kiváltságokat 1259-től bíró szerviták kolostorai mellett 1265-től jelentek meg az oblátusok.(önkéntes besegítők, világi csatlakozók, vagyonukat vagy annak egy részét a kolostornak átadók) A 16. század végi hanyatlást szigorítási, obszerváns mozgalmak követték: Monte Senario-i és az innsbrucki.(reformált tartomány volt a Velencei és a Mantovai, mintegy 70 kolostorral) A sorozatos üldöztetések és feloszlataások után 1835 körül újjászerveződés. Ny- Európán kívül Kanada, Dél-Amerika számos országa, India, Ausztrália, Afrika és Fülöp-szigetek rendházai a legjelentősebbek.

A szervita rend számos teológust, filozófust, tudóst (matematika, történetírás, irodalom, numizmatika, különböző természettudományok) és művészt (zenészt, festőt, szobrászt, építésszt) adott az egyetemes kultúrának. 1939-től Marianum címmel tudományos mariológiai (Szűz Máriával kapcsolatos hittételek tudománya) folyóiratot indítottak, 1950-ben pedig, Rómában létrehozták a Marianum teológiai fakultást.

A **Szervita Apácák** 1332-ben, a **Szervita Nővérek** pedig 1922-ben alakultak meg.

Magyarországon 1644-ben jelentek meg Lajtaszéken (ma Stotzing, Ausztria). Nádasy Ferenc segítségével kerültek a Kismarton melletti Loretom kolostorába, ahol a kegyúr nyomdájában jelent meg 1669-ben a „Keresztyén Imádságos Könyvetske”, azután a”Rövid summa szerént való bizonyítása a lutherista és calvinista Purgatóriumnak” Mindkét kolostor Ausztriához került, Magyarországon a szervitáknak a máriaremetei kegyhely és a Makkos Mária templom gondozása jutott. Makón fiúkollégiumot vezettek, s több helyen plébánián teljesítettek szolgálatot.

Minoriták. 1517. (Önállósult formában:1619).

A ferencesek első rendjének második, a kapucinusokkal együtt 1619-ben önállósult tagja. Assisi Szt. Ferenc életeszményének követése a ferenceseknél sok vitára adott alkalmat. A remete élet nagyobb mozgásszabadsága, egyszersmind szigora és a kolostori élet kötöttsége, ugyanakkor fellazulási lehetősége közötti feszültség a 17. század elején szakadáshoz vezetett. A fekete kámszás, konventuális (a rendház szabályai szerint élő) minoriták fő feladatuknak a lelkipásztorkodást, a missziós térítő munkát és a kórházak lelki támogatását tartották.

Magyarországon 1617-ben jelentek meg, Erdélyben és a keleti részekon: Arad, Csütörtökhely, Kézdivásárhely, Kolozsvár, Eger, Gödöllő. A lelkipásztorkodás mellett fokozatosan a gimnáziumi oktatás-nevelés is előtérbe került. Trianon után csak Eger, Miskolc, Nyírbátor és Szeged maradt. 1989 után az indulást a miskolci lelkipásztori szolgálat és egy kollégium létesítésének terve jelenti.

Kapucinusok. 1525.

A kapucinusok rendjének létrejötte a 16. századi ferences megújulás eredménye. **Matteo da Bascio** szigorúságra hajló, obszerváns ferences szerzetes a teljes szegénység eredeti eszményét választotta, még formájában (csuklya, szakáll) is. A fekete ruhás csuklyások (caputium) 1619-ben önállósultak, s mind Európában, mind a világ szinte minden részén megvetették a lábukat. (San Francisco városa róluk kapta a nevét)

A kapucinusok alapos képzést kaptak, életmódjuk, az eredeti ferences hagyományoknak megfelelően, egyszerű volt. A magas szintű lelkipásztori szolgálataik, prédikációik következtében szolgálataikra a királyi udvarok, de a pápai udvar is igényt tartott. Igénybe

vették diplomáciai szolgálataikat is. Elsődleges feladatuknak a külvárosi szegénynegyedek, börtönök, gályarabok, kórházak elesettjeinek lelki gondozását tartották.

Rendtagjaik kiváló eredményeket értek el nem csak a teológiában és filozófiában, hanem a matematikában, csillagászatban, orvostudományban, botanikában és az irodalomban (írók, történetírók, nyelvészek) is.

A történelmi viharokat túléltek, a feloszlási hullámok után főleg Észak- és Dél-Amerikában találtak feladatokat.

Kapucinus Apácák 1538-ban alakultak Nápolyban.

Magyarországra 1674-ben érkeztek. 10 alapításukat II. József megszüntette. Az 1800-as évek újra éledése után Trianon is kaszabolt. A négy megmaradt rendházhoz újabb három csatlakozott, ezeket 1950 szüntette meg. 1989-től lelkipásztori szolgálatot látnak el Budán, Máriabesnyőn, Mórton és Tatán.

Jezsuiták. 1534.

A baszk származású **Loyolai Szt. Ignác (1491-1556)** alapította 1534-ben meg Párizsban, kezdetben 60 fővel határolva be a létszámot. Később nem korlátozták a létszámot. Céljuk a reformáció közepette a katolikus hit védelme, a hívők hitének a megerősödése. Ebben segítségükre volt az alapító „Lelkigyakorlatok” című nagyszerű munkája is. A három hagyományos fogadalom mellett egyes tagok különleges engedelmességet fogadtak a pápának. A pápa megbízásából védték és terjesztették a tridenti zsinat (1545-1563) dogmatikai határozatait, e misszióra képeztek ki teológusokat. Részt vettek a jezsuiták, a domonkosokkal együtt az inkvizíciós, hitvédelmi ügyek intézésében is.

Egyik fő jellemzőjük, hogy kiemelten kezelték a papság magas színvonalú képzését. 1548-ban Messinában megnyílt az első kollégium, 1551-ben a Collégium Romanum, a későbbi Gergely Egyetem. 1552-ben létesült a Collégium Germanicum. A kollégiumok száma gyorsan nőtt, 1600-ban már 245, 1626-ban 444. A világ egyre több részén jelentek meg. A 18. század uralkodói sorra betiltották a rendet, de 1773-ban maga XIV. Kelemen pápa is feloszlatta a rendet, hogy aztán VII. Pius 1814-ben újra engedélyezze működését. Sikerüket többek közt a rendkívül magas fokú képzésüknek köszönhetik. Sikereket értek el a csillagászat, antropológia, irodalom, pedagógia, sőt a művészetek terén is. Szerte a világban ma mintegy 34 ezer jezsuita tevékenykedik.

Magyarországon Oláh Miklós esztergomi érsek hívására 1561-ben érkeztek Nagyszombatba. Rendházuk az 1567-es tűzvész miatt megszűnt. 1571-ben Báthori István Kolozsvárott telepítette le őket, ahol magas színvonalú iskolát létesítettek. A protestáns rendek 1588-ban távozásra bírták őket. 1595-ben Báthori Zsigmond lehetővé tette a kolozsvári, váradí és gyulafehérvári letelepedésüket. 1603-ban a kolozsvári polgárság, majd a rendek ismét kitiltották őket Erdélyből. A királyi Magyarországon 1586-ban vertek gyökeret Znióvárallyán és Vágsellyén. Az 1606-os bécsi béke azonban újra eltávolította őket az országból. A Kolozsvárott tanult Pázmány és sok más diák a jezsuiták római, összevont Collégium Germanicum- Hungaricum főiskolájában tanulhatott teológiát, hasznosíthatta a Telegdi püspök által lefordíttatott, s a Nagyszombaton 1577-ben létesített nyomdában kiadott hírneves jezsuita tudós, Peter Canisius katekizmusát. Pázmány Péter kezdeményezésére újra Nagyszombatban nyílt meg a később egyetemi szintre emelt kollégium. A II. József megszüntette a rendet, de 1814-ben ismét visszaállították. Mind az országban, mind Kínában, majd Taiwanon, Ausztráliában, Vietnamban és a Fülöp-szigeteken létesítettek rendházakat. 1950 után jött 1989 és ma Dobogókőn lelki gyakorlatot tartanak, Miskolcon gimnáziumot vezetnek, Pesten, Szegeden, Hódmezővásárhelyen és Kispesten lelkipásztori szolgálatot, Kalocsán börtön-lelkigondozást folytatnak.

Híresebb magyar jezsuiták: Pázmány Péter, Káldi György bibliafordító, Hell Miksa és Fényi Gyula világhírű csillagászok, Sajnovics János csillagász és finnugrista nyelvész. Pray György,

Katona István és Hevenesi Gábor történészek. Baróti Szabó Dávid, Rajnis József és Faludi Ferenc irodalmárok, Kerkai Jenő, a Kalot létrehozója és sokan mások.

Orsolyiták, Szent Orsolya Társaság, 1535.

Merici Szt. Angéla alapította Bresciában a 4. században vértanúhalált halt ír királylányról elnevezett, Ágostoni szabályzatú rendet, amelynek rendeltetése fiatal leányok nevelése bennlakásos vagy külső, a rászorulóknak ingyenes formában. A társadalmi igényeket jól tükrözte a gyors terjeszkedés, először Európában, majd a világ minden részén. Sok-sok megpróbáltatás (kivégzések, felosztatások) után ma 27 kongregációban tömörülve szolgálják a leány növendékek vallásos, magas szintű nevelésének ügyét.

Irgalmasok. 1571.

Az Irgalmas rendet **Juan Ciudad** (1495-1550) tevékenysége alapozta meg. A portugál származású, kiszolgált katona, nyugtalan kalandor megtért és 13 évig azzal vezekelt, hogy maga szedte össze a magukra maradt betegeket, katonákat, öregeket, utcalányokat. Maga koldulta össze az élelmet, tűzifát, s ápolta, kötözte, gondozta a senkinek nem kellő nyomorultakat. Kórházat alapított, ápolókat vett maga mellé, de életében rendet nem alapított. Juan Ciudad, más néven Istenes Szt. János szellemében 1571-ben alapított rend a szokásos hármas fogadalom (szegénység, alázat, engedelmesség) mellett a betegek ápolását, gyógykezelését tartotta—az irgalmas samaritánus szellemiségében—követendő példának. Laikus rend voltak, a betegek lelki gondozását szolgáló néhány pap kivételével kezdetben felcserek, betegápolók, később orvosokkal, gyógyszerészekkel kiegészülve. Ma öt világrész 194 rendházában több, mint másfél ezer rendtag gyógyítja és gondozza a betegeket, fogyatékosokat, magatehetetlen öregeket. Munkájukat a pszichológusok és pedagógusok is segítik.

Magyarországra 1650-ben érkeztek, s nemsokára Szepesváralja, Pozsony és további hat gyógyító-ápoló rendház állt ellent II. József feloszlató rendelkezéseinek. Az 1856-ban alakult rendtartományból Trianon után csak Eger, Vác, Pápa, Pécs és Budapest maradt. 1950-ben ezek is megszűntek, 1989-ben megindult a rend újjászervezése.

Oratoriánusok, 1575. (Kongregáció)

Néri Szt. Vince alapította Rómában a fogadalom nélküli világi papok közösségét, amelynek célja a hitbéli felvérteztség mellett a tudományos felkészültség és az egyszerűség, nyitottság. Mindezek következtében élő kapcsolat létesíthető az ifjúsággal. Nyugat-Európán kívül (Franciaország kivételével) jelen vannak Lengyelországban, Észak- és Dél-Amerikában. Az oratoriánus szellemiséget angol nyelvterületre J. H. Newman vitte át.

Piaristák. 1597. A kegyes tanítórendet az aragóniai José de Calasanz, a teológiai doktor **Kalazanci Szt. József (1557-1648)** alapította a római Trastevere Szt. Dorotea templomában. „Kegyes iskolájában”, lényegében népiskolájában a köznép, a szegények gyermekeit tanította ingyenesen, hitbéli és egyéb, iskolai ismeretekre. A gyarapodó számú, mindenki által látogatható, nyilvános és ingyenes iskoláiba az alapoktól kezdve a felsőfokú képzésig oktatták, nevelték a tanítványokat humán és természettudományos tárgyakra. Negyedik fogadalmuk ezért: az ifjúság oktatása mellett az ifjúság keresztény nevelése.

A rend célkitűzése bővült, általában az ifjúság keresztény oktatására, nevelésére. Ingyenes formában, a legkisebektől kezdve a befejező képzésig. A plébániák lelkipásztori feladatainak ellátása mellett szemináriumokat vezettek, teológia és filozófia oktatása mellett kézműipari műhelyeket létesítettek, árvaházakat és süketnéma intézeteket alapítottak, vagyis élő, súlyos társadalmi igényeket elégítettek ki.

A megújulás keretében C. G. Pirroni generális megszilárdította a fegyelmet, s megszervezte a rendtagok igényes teológiai és tudományos képzését. A 18. századtól a piaristák az egyetemeken is oktattak. A volt pedagógus-generális Alexius Cörver, győri püspök vezette be Magyarországon a filozófia oktatást.

A nehéz időszakok minden szerzetesrend életében nagy vérvesztésekkel jártak, de a piaristák állták a viharokat, különösen a spanyol és a magyar tartomány. II. József is „csak” a generális kezéből vette ki a rendházakat. Az 1800-as évek után Közép- és Dél-Amerikában voltak alapítások, az 1900-as években újra egyetlen irányító keze alá került a rend. 1947 és 1967 között a rendet a magyar Tomek Vince irányította.

Magyarországon 1642-ben, Podolinban jelentek meg. A felvidéki hálózat után Veszprém, Vác, Kecskemét és még számos hely következett. 1762-ben Migazzi Kristóf bennlakásos kollégiumot (konviklust) szervezett Vácott, 1763-ban Esterházy Ferenc Szempcen gazdasági, kereskedelmi és műszaki tudományok tanítására kollégiumot, Tallóson pedig árvaházat működtetett piarista irányítás alatt. Mária Teréziától a volt jezsuita gimnáziumok vezetői jogkörét kapták meg. Trianon letarolta rendházaikat, 1950-nek már csak 10 jutott. 1950 után pedig csak kettő: Budapest és Kecskemét. 1989 után, Jelenits István tartományfőnök vezetésével újra nyitás Vácott, Nagykanizsán, Veszprémben, Szegeden, Gödön, s kollégium Sátoraljaújhelyen és Szegeden.

Híresebb piarista szerzetesek: Szűcs István és Benyák Bernát filozófusok, Luttor Ferdinánd matematikus, Simai Kristóf akadémikus, Dugonics András regényíró, Pállya István iskoladráma író, Révai József nyelvész, Peer Jakab akadémikus (Peer-kódex).

Piarista diákok voltak: Széchenyi, Kossuth, Deák, Teleki Pál, Mészáros Lázár, Trefort Ágoston, Ipolyi Arnold, Prohászka Ottokár, Petőfi, Vörösmarty, Ady, Juhász Gyula, Vajda János, Reviczky, Krúdy, Katona, Madách, Tömörkény, Eötvös Lóránd, Puskás Tivadar, a Lenhossék József és Mihály, Semmelweis, Vámbéry, Lotz Károly, Zichy Mihály, Klapka, Nagy Sándor József, Perczel Mór, Török Ignác, Vasvári Pál és még sok tízezren.

Lazaristák. 1625.

Alapítója a francia földműves családból származó, kánonjogi doktor **Páli Szt. Vince**, aki társaival, népmisszió keretében, járta a falvakat, s terjesztette a nagy szegénységben és hitetlenségben élő jobbágyoknak a Bibliát és a hitet. Egy-egy misszió 20-60 napig tartott. Nevüket a Szt. Lázár perjelségről kapták, amely Páli Szt. Vince missziós közösségének központi háza lett. Ebben évente 7-800 ember részére tartottak lelkigyakorlatot. Később tevékenységüket kiterjesztették a gályarabok, foglyok, rabok és rabszolgák szolgálatára és szemináriumok vezetésére.

Az alapító szabályzatként az Evangéliumot jelölte meg. Az első időkben nem tettek fogadalmat, később a negyedik fogadalom a falusi emberek lelkipásztori szolgálata volt. Vértanúik száma jelentős. A feloszlások után mindig újra kezdtek. Működési területüket Észak- és Dél-Amerika, Ázsia, Ausztrália és Afrika felé tágították.

Nyitottak az egyetemi képzés irányában is: az USA-ban 3 egyetemet és 12 szemináriumot vezetnek, chicagói egyetemük hallgatóinak száma 12 ezer.

Magyarországra Mária Terézia idejében érkeztek, Nagyszombaton, majd Vácott telepedtek le. Népmissziós házuk Piliscsabán, majd Budapesten kettő létesült. Később kínai misszió keretében iskolákat és templomokat építettek. 1950 után szétszórtságban dolgoztak.

Irgalmas Nővérek. Páli Szt. Vince Szeretetleányai. 1633.

Páli Szt. Vince kezdeményezésével és támogatásával **Marillac Szt. Lujza** hozta létre az első nyitott rendházú (klauzúra nélküli) női közösséget, amelynek életkerete: „... kolostoruk a betegek háza, cellájuk egy bérlakás, kápolnájuk a plébániatemplom, kolostorfolyosójuk a város utcái és a kórházak betegszobái, klauzúrájuk az engedelmesség.” Évente tettek fogadalmat, negyedikként a szegények szolgálatát jelölték meg: szegénygondozás, betegápolás, árvák nevelése, börtön-lelkigondozás, hajléktalanok gondozása, szegény gyermekek tanítása, nevelése.

Az Irgalmas Nővérek ma is a legnagyobb női szerzetesközösség, 74 országban, kb. 3300 intézményben mintegy 32 ezer nővér teljesít szolgálatot.

Magyarországra, Pinkafőre Széchenyi Franciska grófnő telepítette le őket 1852-ben. Később Pest, majd Buda következett. Betegápolást végeztek az elmegyógyintézetekben, a gyógyíthatatlan betegek Irgalomházában, s a megtévedt lányok Ranolder-Intézetében, a női fegyintézetekben. Az 1950-es 1421 főből 1990-re 340-en maradtak.

Trappisták. 1664.

Alapítója **Armand Rancé** apát, aki 1664-ben a normandiai La Trappe monostor tagságát az eredeti ciszterci, szigorú életrend betartására kötelezte. Bencés Regula, ciszterci szervezeti szabályzat, trappista szigorítással. A monostor minta lett, de a francia forradalom 1815-ig tartó vándorútra kényszerítette őket. 1898 körül megkapták a citeaux-i ciszterci kolostort, amely 58 férfi és 22 női trappista monostor központja lett.

A trappista életrend: szüntelen ima, állandó hallgatás (ma már néhány szót lehet váltani, régebben jelekkel „beszéltek”), kemény fizikai munka. A munka lehet a kertben, konyhában, könyvtárban, műhelyekben, mosodában, földeken. Lehet betegápolás, öregek gondozása, vendégek, lelkigyakorlatot tartók szolgálata. Az önellátás keretében traktorral szántanak, állatokat nevelnek, sajtot, csokoládét, sört stb. gyártanak. Húst soha nem esznek. A világ dolgairól tudniok kell, mert Clairvaux-i Szt. Bernát szerint: Az emberek ügyei Isten ügyei, Isten ügyei pedig az enyémeik.”

A trappistákat ma is a teljes szemlélődő élet, a szigorú hallgatás, a kemény fizikai munka, a lectio divina jellemzik, közvetlen apostoli tevékenységet nem folytatnak.

Monostoraik száma ma is nő, különösen Amerikában. Ma kb. 92 monostorban él a 2600 fő körüli trappista szerzetes.

Trappista Apácák. 17. sz.

A ciszterci rendből kivált, szigorúbb fegyelmű, szemlélődő rend. Legismertebb a Chartres közei Claires.

Redemptoristák, 1732.

Liguori Szt. Alfonz alapította a Nápoly környéki Scala helységben az elhagyott, tudatlan és erkölcsi nyomorban élő falusi lakosság lelkipásztori szolgálatára. Népmisziókat végeztek, lelkigyakorlatokat tartottak, az igehirdetést alkalmas és alkalmatlan időkben és körülmények között egyaránt megtartották. Eljutottak Észak- és Dél-Amerikába, később mind az öt kontinensre.

1957-től működtetik Rómában az Accademia Alfonsiana-t, 1971-től Madridban a Morálteológiai Intézetet. Redemptorista Apácák 1731-től léteznek.

Magyarországon 1815-ben Erdélyben alapítottak rendházat.

Szaléziek. Szalézi Szt. Ferenc Társaság. 1859.

A rendet **Don Bosco** alapította, s arról a páratlan nevelőről és keresett lelki vezetőről, Genf püspökéről, **Szalézi Szt. Ferencről** nevezte el, aki 1610-ben, a kolostori életre valamilyen szempontból nem alkalmas, de a „szív szeretet-vértanúságában” a keresztény tökéletesség-eszményre törekvő nők részére, Chantal Szt. Franciskával együtt, létre hozta a Vizitáció, Szűz Mária látogatásáról nev. rendet. Don Bosco, a szelíd lelkű, kiegyensúlyozott, kiváló pedagógus és pszichológus Szalézi Szt. Ferenchez hasonlóan szoros összefüggést látott az emberek képességeinek kifejlesztése és evangéliumi életszentségük kibontakoztatása között. Különösen a veszélyeztetett, elhagyott, szegény-sorsú fiúkkal (Szaléziak rendje) illetve leányokkal (a Mazzarello Máriával alapított „Segítő Szűz Mária leányai Kongregáció”). Don Bosco a nevelését a kötetlenebb vasárnapi iskolákban (oratoriumok) kezdte. A megelőzést fontosnak tartva, időben gyűjtötte össze az arra rászoruló fiatalokat. Gondoskodott részükre az élelemlről, ruháról, lakásról, iskolaszerekről stb. Pedagógiájának lényege a lelkipásztori szeretet, a gyakorlati pedagógiájában pedig a megelőzésen kívül olyan környezet biztosítása, ahol a fiatalok jól érzik magukat. Ahol a kemény munka vagy tanulás mellett játszhatnak, szórakozhatnak, barátkozhatnak, kikapcsolódhatnak, de sosem a tanulás kárára.

A nemes célt a pápán kívül az olasz állam is elismerte és támogatta. Olaszországon kívül nem csak Európa szinte minden országában, hanem a Társaság 15%-át kitevő missziókon keresztül a világ 107 országában jelen vannak.

Magyarországra, Péliföldszentkeresztre, 1913-ban érkeztek. (Sajnálatos, hogy csak) hat helyen kaptak lehetőséget, önálló tartománnyá csak 1929-ben fejlődhettek. Az 1950-ben 250 főből ma 83-an dolgoznak kollégiumokban, iskolákban és plébániákon.

A szerzetesrendek tevékenységi köréből (a hit terjesztése, a hívők lelki gondozása, ókori írások fordítása, kódexkészítés és másolás, mezőgazdasági-kézműves-ipari-technikai ismeretek fejlesztése, művelése és terjesztése stb.) kiemelést érdemelnek a legmagasabb szintű teológiai, filozófiai és tudományos munkát végző szerzetes paptudósok.

A kereszténység első 7-8 évszázadának egyházatyái (a patrisztika művelői) főként teológiai kérdésekkel foglalkoztak, közülük Augustinus vagyis Szt. Ágoston a filozófia terén is napjainkig kihatóan maradandót alkotott. A kereszténység helyzetének megszilárdulásával, az egyre jobban terjedő monostorok hálózatával, azon belül is a tágabb lehetőségeket biztosító kolostori, székesegyházi, udvari „iskolákban” (schola palatina), később főiskolákon, egyetemeken (universitas) létre jöhetett az ún. skolasztikus filozófia. A skolasztika tárgya a Biblia, az egyházatyák tanításai, a zsinatok határozatai, Arisztotelész és Averroes (Ibn Rosd)műveinek tanulmányozása. A gyakran formális logikai viták ellenére felszínre kerültek az ellentmondások, amelyek az önálló gondolkodás révén a további fejlődést alapozták meg. A Karoling-kortól a reneszánszig terjedő időszak kiemelkedő gondolkodókat adott Európának.

Ilyen volt a Karoling-kornál már említettekén kívül **Szent Anzelm (1033-1109)**, Bec kolostor (Normandia) apátja, majd Canterbury érseke, aki osztja Boethius nézetét: „ha teheted, kapsz össze a hitet az észszel”. Ide sorolható a kereszténység keretein életével és nézeteivel ki-ki lépő **Petrus Abelardus (1079-1142)**, hitromboló nézetei ellenére, az ellentmondásokat kiélezésével gondolkodásra, erőfeszítésre serkentett. Chartres főiskolájában Platonnal, Arisztotelésszel, Hippokratésszel és Galenussal foglalkoztak, többek közt 1114-1124 között **Chartres-i Bernát**, majd **Chartres-i Thierry és Gilbertus Porretanus**.

A 12. század misztikusa **Clairvaux-i Szt. Bernát** (Az igazi filozófia a Megfeszített szeretete: ez vezet az isteni bölcsességhez). A párizsi Szt. Viktor apátság magisztere, a tanulásra serkentő **Hugó (1096-1141)** szerint az erények fájának gyökere az alázat, alacsonyabb ágai a sarkalatos erények, magasabb ágai a hit és remény, koronája pedig a szeretet. Itt tanított a nagy tekintélyű **Petrus Lombardus** (megh. 1160), a későbbi II. Celesztin pápa, a logikával és retorikával is foglalkozó **Shyreswood Vilmos (megh.1267)**, **Petrus Hispanus (XXII. János pápa)** és **Auxerre-i Vilmos**. **Joachim Fiore (1132-1202)**, a kalábriai S. Giovanni in Fiore kolostor apátja a történelem értelmét a haladásban látta. A hatásában ugyancsak messze kisugárzó oxfordi iskolát **Robert Grosseteste (1175-1253)** és **Robert Bacon (1210-1292)** képviselte. Az Ágostoni filozófia követője **Szt. Bonaventura (1221-1274)** Egyik legműveltebb filozófus **Nagy Szt. Albert (1193-1280)** és tanítványa, a „skolasztika fejedelmének” nevezett **Aquinói Str. Tamás (1224-1274)**. Bonaventura után a ferences iskola megújítója **Joannes Duns Scotus (1266-1308)**, aki a tudás, hit, akarat, egyediség kérdéseivel foglalkozott. **William Ockham (1285-1349)** is ferences, de eretnekséggel vádolták és kiközösítették. A megismerés, tapasztalás, érzékelés, megértés kérdéskörrel foglalkozott. Követői (Autrecourti Miklós, Ingheni Marsilius, Gabriel Biel) **a nominalisták** azt vallották, hogy az általános fogalmak csak gondolkodásunk termékei, s szubjektív fogalmainknak nincs megfelelője a valóságos világban. A Bajor Lajos és Szép Fülöp udvarában védelmet talált Ockham, illetve barátja Paduai Marsilius túlmegy a pápaság elleni támadásokon, „Defensor pacis” munkájában a törvények előkészítésében és szentesítésében a népfölség elvét vallja, amelyet az uralkodók ellenében is érvényesíteni lehet. **Nicolaus**

Cusanus (1401-1464) már humanista, Kopernikusz előfutára, aki a megismerést fontosnak és lehetségesnek tartotta, s annak előfeltételül a kritikus gondolkodást jelölte meg. Ockham és követőinek tevékenysége a skolasztika végét, s egyúttal a természettudományok felértékelődésének kezdetét jelentette. A reneszánszsal, a humanizmussal és az egyházi vezető réteg nagy részének elvilágiasodásával együtt a 15. század filozófusai is összetevői a reformáció kibontakozásának.

A történelmi dokumentumok, tények ismeretében látható, hogy az **szándékos történelem hamisítás, amit az Európai Unió a kereszténység mellőzésével, háttérbe szorításával végez.**

Magyar alapítású vagy vonatkozású vallásos szerveződések:

- **Stefanita Ispotályos Kanonokrend. 1150. körül.**

„Szent István király kereszteseit” **II. Géza királyunk** alapította. Szent István 1020 körüli jeruzsálemi templom- és zarándokház építéséhez csatlakozva II. Géza a második keresztény hadjárat során szintén építtetett templomot és ispotályt, valószínűleg ehhez rendelte az ispotályos rendet. Az Ágostonos regula szerint működő rend hazai központja az Esztergom közeli Abony (ma Szentkirály) faluban volt, ispotály volt még Felhévízen illetve Jeruzsálemben és a Damaszkusz közeli Akkonban. A rend az 1440-es években halt el.

- Az 1028-ban Pecserszkij Szt. Antal által alapított kievi barlangkolostorban élte le életét **Magyar Szent Mózes.(megh. 1043)**
- **A begina mozgalom** (kezdete a 12. század eleje) magyar vonatkozása, hogy a vallásos, megszentelt életállapotú, szeretetszolgálatra vállalkozó nők kórházak, lepratelepek közeli kis lakótelepek kapuján a beginák védőszentjének, Árpádházi Szent Erzsébetnek szobra köszöntötte a belépőket.
- A Bizánci Birodalom egyik legjelentősebb monostorát, a **Pantokrátor-monostort Szent László királyunk Piroska nevű leánya, II. Komnénosz János császár felesége, Eiréné** alapította.
- **A pálosok rendjének** csírái 1225. körüli időkre, Bertalan pécsi püspök remetéihez vezethető vissza. Részletesebben ld. Pálosok rendje.
- **Vörös Csillagos Keresztese Rendje vagy Betlehemi Rend. 1235.**

A betegápolásra szakosodott, egyetlen cseh alapítású lovag- illetve szabályozott kanonokrendet Csehországi (Prágai) **Szt. Ágnes, III. Béla királyunk unokája** alapította 1235-ben. Jó két évszázados működés után, a huszita háborúktól a rend fokozatosan elsorvadt. Magyarországra, Pozsonyba 1723-ban érkeztek, 1785-ban II. József feloszlatta a rendet.

- Az Assiszi Szt. Klára alapította **klarisszákhoz** tartozott Szt. Klára levelezőtársa, III. Béla unokája, Csehországi (Prágai) Ágnes, és IV. Béla leányai: **Árpádházi Szt. Kinga és Boldog Jolánta.**
- A Domonkos Másodrendi Apácák (alapította Szt. Domonkos 1206/7-ben) szentjei között található Árpádházi Szt. Margit (**megh. 1270-ben**) és **Árpádházi ifjabb Szt. Erzsébet** (III. András királyunk leánya, megh. 1336., a svájci Töss kolostorban)
- **Erzsébet Nővérek** a ferencesek III. rendjéhez tartoztak. Aachenben alakította Apollonie Rademacher 1622-ben, betegápolás céljából A rend **Árpádházi Szent Erzsébetről** kapta a nevét. Magyarországon 1738-ban telepedtek meg Pozsonyban, Budán. Kórházat, mellette menházat működtettek, az 1900-as években már évente 5-600 beteget gyógyítottak 1848-ban és az I. világháborúban is helytálltak. 1989-ben újra kezdtek.
- **Miasszonyunkról nev. Női Kanonokrend. Pozsony (1747). Pécs (1851)** Az Ágostonos Kanonisszák (Fourier Péter-Alix Le Clerc, 1597) rendjének hazai letelepítését Mária Terézia, majd Pécsre **Scitovszky János** pécsi püspök intézte. Az

Árpádházi Szt. Erzsébet védőszent szárnyai alatt polgári iskolai, tanítóképző és gimnáziumi képzés folyt. A pécsi Prohászka Szociális Otthont végig megtartva, ma újra szerveződnek.

- **Szatmári Irgalmas Nővérek, Páli Szt. Vincéről nev. kongregáció**, amelyet Hám János püspök 1842-ben létesített és bízott meg betegápolással, neveléssel, börtön-lelkigondozással, árvaházak, iskolák, szociális otthonok stb. működtetésével. Az 1945 előtti 1500 fős létszám 80 főre apadt, az újjászervezés itthon, Erdélyben és Szlovákiában folyik.
- **Miasszonyunkról nev. Kalocsai Iskolanővérek** alakultak 1860-ban, **Kunszt József** kalocsai püspök szervezésében. Az iskolai oktatás széles skáláját szolgálták és szolgálják ma is.
- **Assiszi Szt. Ferenc Leányai Kongregációja. 1894.**
- Magyarországon gyökeresedett, ferences harmadrendi szerveződés, amelyet Anna Brunner osztrák betegápoló alapított. Társaival 1901-ben kilépett, társalapítónak **Kuczera Flórá**t tekintik. Betegszolgálatot Budapesten kívül 10 helyen folytattak, 1935-ben már 22 helyen. 1989 után házi és kórházi ápolást, szociális otthon vezetést és tanító-nevelő, valamint egyházi szolgálatot végeznek. (Tulajdonuk a Széher-úti Kórház)

Regnum Marianum Kongregáció, 1902. Prohászka Ottokár szellemében a külvárosi ifjúság nevelésével indultak. A keresztény örökségre építve a személyes barátságot, a felelős sorsközösség vállalást, a pontosságot, becsületességet, kitartás erényeit adták tovább. Havi lapjaik: Zászlónk (10-18 éveseknek), Bocs (6-12 év) és a Galamb.

- **Szociális Missziótársulat, 1908. Farkas Edit** (1877-1942) alapította Budapesten, az ország súlyos szociális gondjainak enyhítésére. Társalapító a szociális érzékenységről és nemzeti érzéseiről nevezetes **Prohászka Ottokár** (1858-1927) püspök volt. Munkaterületük volt 22 kórház, 18 börtön, menedékhely, a családvédő munka, könyveket és folyóiratokat adtak ki. Az újjászervezés megindult.
- **Elizabeth of Hungary Order, 1912.** Anglikán női kongregáció, Assisi Szt. Ferenc és Árpádházi Szt. Erzsébet szellemében lelkigyakorlatokat tartanak. Központjuk: London, de jelen vannak Ausztráliában is.
- **Annunciáta Nővérek Kongregációja, 1920.** Szombathelyen alapította **Mikes János** püspök, **Boda János** kanonok vezetésével. Rendeltetésük: betegápolás és szegény leányok felkarolása. Braziliában lepratelepen ápolnak.
- **Jézus Szíve Társaság, 1921.** Bíró Xavér Ferenc és Lafranco Margit alapította. Céljuk az egyszerű falusi nép hitben, szeretetben nevelése, a lányok családi életre nevelése, gazdasszonyképző és más gyakorlati tanfolyamok segítségével. (tanyavilág, nyomortanyák világa) 1989-től lelkigyakorlatok szervezése, könyvkiadás és terjesztés, zarándokház vezetés és szociális-karitatív szolgálat az önként vállalt feladatkörük.
- **Szociális Testvérek Társasága, 1923. Schlachta Margit** (1884-1974), az első magyar képviselőnő alapította, céljuk hittel felvértezett, képzett munkások foglalkoztatása a szociális-karitatív, családvédelmi és minden egyéb területen. A háború alatt kb. 10 ezer üldözött zsidót mentettek meg, vértanú lett az azóta boldoggá avatott **Salkaházi Sára** is. Ma a Kárpát-medencén kívül az USA-ban és Kubában szolgálnak.
- **Szent Benedek Leányainak Társasága, 1927.** A **Berecz Erzsébet** alapította Társaság az Alföld tanyasi lakosságát segítette hitoktatással és szeretetszolgálatokkal, az onnan nagyvárosokba került leányok elhelyezését és segítését szervezték meg. Ma a Pannonhalmi Apátságához tartozva végzik a szociális-karitatív munkát és a hitoktatást.
- **Notre Dame Női Kanonok- és Tanítórend,** Törökbálint 1907, Zalaegerszeg 1929. **Prohászka Ottokár** püspök támogatásával kezdtek Törökbálinton, majd

Zalaegerszegen, később Nagykanizsán folytatták, ahol számukra kolostor létesült. A Notre Dame iskolák magas színvonalon tanítottak. Ma Zalaegerszegen általános iskolát vezetnek.

- **Bazil-rendi Nővérek, 1935.** **Dudás Miklós** bazilita rendfőnök létesítette Máriapócsra, A görög katolikus nővérek a templomot gondozták, árvaházat, óvodát, leányintézetet stb. vezettek. 1989-től a zarándokokat segítik, szeretetotthonot működtetnek, lelki gyakorlatokat tartanak, többek közt a hajdúdorogi gimnáziumban.
- **UNUM Testvérek, 1938.** **Mester Margit** (1906-1961) alapította, célja a családok, vallások, fajok, nemzetek, társadalmi osztályok Krisztussal és a Szentháromsággal létrehozott egységének elősegítése. A keret ehhez az óvoda, napközi, lelki gyakorlatok, hittan tanítás, kiadványok terjesztése. Ma 30-40 taggal és 50 munkatárssal dolgoznak.
- **Egyházközségi Nővérek Társasága, 1939.** **Pécs.** Az egyházmegyei feladatok (templomok, imaházak, plébániák rendben tartása, adminisztráció, családlátogatás stb.) ellátása a cél. Az országban 6 helyen működtek, mára tízen maradtak.
- **Jézus Szíve Nővérek Társasága, 1940.** Kassán alapította az 1922-ben született **Péterffy Ida**, 1950-ben Torontóba költöztek. Jelen vannak az USA-ban, Taiwanon, Ecuadorban és 1991-től itthon is. Hitoktatás mellett missziós munka a fő munkaterületük.
- **Szűz Mária Társasága, 1948.** **Ván Zsuzsanna Mária** (1898-1993) alapította Budapesten, hitoktatás, iskolák-kollégiumok vezetése, hátrányos helyzetű fiatalok támogatása (Collégium Josephinum), lelki gyakorlatok szervezése stb. céllal. 1945-ben üldözötteket mentettek. Újra kezdve hitoktatást végeznek, a sokgyermekes családokat segítik, állami gondozottakkal foglalkoznak, az újra működő Collégium Josephinumban szegény sorsú, vallásos egyetemista lányokat helyeznek el.
- **Vinculum Caritatis Közösség (világi), 1949.** **Palánkai Gausz Tibor** (1907-1982) alapította, céljuk az egyének önismeretre és önnevelésre tanítása, a kisközösségek életviteli példájával a családok és egyének keresztényi életre nevelése.
- **Magyarok Nagyasszonya Társaság** a Jézus Szíve Társaság belföldi missziója, 1986-ban jött létre a szerzetesi élet népszerűsítése, lelki gyakorlatok (börtönben is) végzése, idős emberek gondozása.
- **Esztergomi Boldog Özséb Engesztelő Nővérei, 1989.** Márianosztrán alakult pálosrendi szellemiséghez kötődő szerveződés, amely a magyarság lelki-erkölcsi és emberi felemelkedését szolgálja. Megélhetésüket kegytárgykészítéssel és kertészkedéssel biztosítják.
- **Assiszi Szent Ferenc Betegápoló Nővérek, 1990.** Pécs. Céljuk a betegápolás otthonokban és a kórházakban. Főleg gyermek-, fertőző és öregkori osztályokon szolgálnak. A máriagyüdi ferences rendházban anyaházat hoztak létre.

MAGYARORSZÁG és a hazai PROTESTÁNS EGYHÁZAK

A kezdetet a **reformáció**, amelynek okai, előzményei között az Egyházon belüli rendellenességek (reneszánsz pápák, általában a főpapság fényűző élete, a szimónia, a búcsúcédulák, monostorokban a komenda- rendszer, az elvilágiasodás, stb.), a világi uralkodó körök törekvése a pápa és a főpapok hatalmának csökkentésére (beleértve javainak megszerzését is), a polgárosodó rétegek igénye „az olcsóbb egyházra”, és még sok más összetevő említhető. A megújulási szándékot jelezték a reform-pápák intézkedései, s a szerzetesrendeknél megnyilvánuló reform törekvések, de ezek elkéstek, a hitújítási eszmék magjai fogékony talajra hullottak.

Luther Márton (1483-1456) Ágoston-rendi szerzetes, filozófia és teológiai doktor 1517. október végén, Wittenberg vártemplom kapujára kitűzte téziseit. A 95 tézis teológiai szempontból nagyrészt a bűnbocsánat, üdvözülés, kegyelem kérdéskörrel foglalkozott. Luther számára a Biblia volt az egyedüli irányadó, s az üdvözülést csak „sola fide”, a hit által találta lehetségesnek. Nem fogadta el a pápai és zsinati rendelkezéseket, a pápai tévedhetetlenséget, a szerzetesség intézményét, a papi nőtlenséget, az egyházi fényűzést, a kiközösítés jogát. Annyira nem, hogy amikor a pápa 1520-ban kiközösítette, Luther a pápai kiközösítő bullát elégette. Az V. Károly császár jelenlétében lefolytatott 1521-es wormszi birodalmi gyűlésen is kitartott nézetei mellett. Amint várható volt, birodalmi átokkal sújtva eretnekké nyilvánították. Az 1518-tól fel-fel lobbanó helyi parasztfelkelések, az 1522-23-as birodalmi lovagfelkelés, majd annak leveretése után az 1524-25-ben a Münzer Tamás vezette nagy parasztfelkelés szándékaival sem azonosult. Luther csupán gyökeres egyházi reformokat akart, mérsékelt társadalmi változásokat. A felkelések leverésével a pápa és császár ellenes fejedelmek megerősödtek, Luther sorsa jórészt a kezükbe került. Annál is inkább, mert a császár energiáit a franciákkal folytatott háború, másrészt az 1529-ben már Bécsset ostromló törökök kötötték le. Az 1530-as augsburgi birodalmi gyűlésen a rendek elfogadják a lutheri, ágostai hitvallást. Az új egyház szervezése során Luther a püspökséget, mint szervezeti formát megtartotta. Javasolta a nemzeti nyelvek használatát, iskolák és nyomdák alapítását, a műveltség terjesztését, benne a vallási oktatás kiterjesztését. Az Ó- és Újszövetséget lefordította német nyelvre. A Biblia és a röpiratok terjesztését meggyorsította az 1455 óta gyorsan fejlődő könyvnyomtatás. Kiváló segítője volt a nagy műveltségű **Philipp Melanchthon** és munkatársai. A fogékony talajból sorra születtek a püspökségek, a wittenbergi egyetemre özönlöttek a diákok, akik Európa-szerte tovább vitték az eszmét. A megreformált vallás gyökeret eresztett, de hamarosan tovább osztódott.

Ulrich Zwingli (1484-1531) 1523-ban indította el Zürichben a német-svájci reformációt. A német fejedelmekre támaszkodó Luther kontra pápa és kontra császár felállás itt a kereskedelemről és kézművesiparból gazdagodó, öntudatos, függetlenedő polgárság támogatta Zwingli kontra egyház szembenállása a meghatározó.

A konstanzi püspök helynökével 1523-ban, a zürichi főtemplomban lefolytatott vitában Zürich város tanácsa Zwingli mellett foglalt állást, további tevékenységét engedélyezte. Rövidesen csatlakozott Zürichhez Bern, Bazel, Schaffhausen, Mühlhausen és más városok. A Bazelből kisugárzó humanizmus (Erasmus itt élt) hatásait is befogadó Ulrich Zwingli lényegében ugyanazon az úton haladt, mint Luther, de tovább ment rajta az úrvacsora kérdésében. Zwingli az úrvacsorát a krisztusi áldozat jelképének, mintegy megemlékezésnek tartotta. A Lutherrel lefolytatott 1529-es találkozásán nem született megegyezés. Prédikációiban és írásaiban a formálódó új vallás erkölcs- és viselkedés tana körvonalazódik. Kifejezésre került az is, hogy bár a földi hatalom a világi erőké, de azoknak a Biblia szellemében kell eljárniuk, védeniök kell a kiszolgáltatottakat. Nézeteit egyre több kanton fogadta el, de nem mindegyik. A katolikus kantonokkal harcra került sor, s a kappelni csatában Zwingli és a reformált kantonok vesztek, de a béke értelmében hitüket megtarthatták. Az új vallás további sorsa a francia-Svájcban formálódott tovább.

Kálvin János (Jean Calvin, 1509-1564) Noyonból került a híres párizsi Montaigu Kollégiumba. (Loyolai Ignác is itt tanult) A reformáció szelleme már ide is eljutott, Kálvin is bekapcsolódott a hitvitákba és titkos összejövetelekbe. Az 1533-as hugenotta (francia protestáns) üldözés elől először vidékre, majd Genfben menekült. Közben megírta az *Institutio Religionis Christianae* című nagy művét, amely a kálvini helvét hitvallás alapmunkája. Az egyházszervező munkát Genfben Guillaume Farel lelkésszel végezte, aki Genfben és környékén már évek óta terjesztette Zwingli tanait. A genfi nagytanácsban fokozatosan többségre tettek szert. Elfogadták egyházi rendszabályzat tervezetét, amely szerint egyházi ügyekben a 6 egyházi és hat világi tagból álló ún. konzisztórium dönt. A rendszeresen üléselő konzisztórium erkölcsi ügyekben is illetékes volt, súlyosabb esetekben börtönnel, száműzetéssel, sőt halálos ítélettel is büntethetett. A szigorúság részben érthető, ha az egymás után jelentkező hitújítók hosszú sorát nézzük, de túlzott mértéke nem fogadható el. 1542-46 között 76 főt száműztek, több, mint 50-et kivégeztek. Köztük 1553-ban a szentségtagadó Szervét Mihályt, az unitárius vallás megalapítóját. (Sajnálatos volt ez a szigor és merevség a templomok művészi értékeivel szemben is, az „áldozatok” között sok levert freskó, kidobott művészi festmény, szobor, s más egyházművészeti tárgy szerepelt.) A vasszigorral vezetett, védett, szervezett helvét vallás gyorsan terjedt, sokak érdekével találkozott. Fontos mozzanat volt, hogy Kálvin 1549-ben Bullingerrel, Zwingli utódjával meg tudta kötni a zürichi egyezményt, amely a genfi és a zürichi vonal apróbb eltéréseit kiegyenlíteni tudta. Kálvin és munkatársa, Theodore de Béze, vagy elterjedtebben Béza, gondoskodott szellemi alkotóműhelyről is. 1559-ben nyílt meg a genfi egyetem, amely kitűnő professzori kara (pl. Petrus Ramus filozófus, Justus Scaliger humanista) révén elősegítette, hogy Genf a reformáció fellegetője lett. Kálvin halála után a munkát Béza folytatta, aki a Zwingli vonalát képviselő, nagy műveltségű Heinrich Bullingerrel jól együtt tudott működni. A kálvini megreformált egyház alapzata a Bullinger által összegzett, az 1566-os német birodalmi gyűlésen megvédett II. Helvét Hitvallás lett.

Az új vallás elméleti alapjait az *Institutio*-ban rakta le Kálvin. Lutherhez és Zwinglihez hasonlóan neki is mindenben meghatározó vonatkozási pontja volt a Biblia. Zwinglinél is erőteljesebben hangsúlyozta, hogy az Isten a világmindenség oly mértékben szuverén ura, hogy nélküle semmi sem biztosíthatja az üdvözülést, csakis az Isten kegyelme. Mivel Kálvin szerint Isten „nem egyforma állapotra teremt mindenkit, hanem némelyeket az örök életre, másokat pedig az örök kárhozatra rendelt már kezdettől fogva”, nem segíthet a gyónás, sőt önmagukban a jótétemények sem. Az eleve elrendelés, a predestináció meghatározza sorsunkat. Az erkölcsös életet meghatározó előfeltételnek tartotta, a munkát, művelődést, tudományokat az emberi élet meghatározó elemeinek tartotta. Demokratikus egyház kormányzati szervezetet épít ki. A világi hatalom isteni eredetét elfogadta ugyan, de hangsúlyozta, hogy csak az Isten parancsai szerint kormányzó uralkodók fogadhatók el. Az ellene vétő zsarnokok esetében vagy az Isten szolgálóinak, vagy a nép választotta „felsőbbiségnek” kell az önkény ellen fellépnie. (ellenállási jog, amely a nemesség érdekeit is képviseli és pl. a Bocskai-szabadságharcban is hivatkozási alap.)

Szervét Mihály (1511-1553, Miguel de Servet) spanyol orvos 1533-ban jelentette meg A kereszténység helyreállítása (*Restitutio Christianismi*) című, nézeteit egységes rendszerbe foglaló művét. Letartóztatták, s mint eretnek eszmék terjesztőjét, Franciaországban az inkvizíció halálra ítélte. Máglyahalála csak formális volt, mert megszökött a börtönből, s Genfben ment. Rövidesen ott is elfogták, s mivel nézeteihez mindvégig ragaszkodott, 1553-ban máglyán megégették.

Szervét Mihály az Isten szuverenitását tovább bővítette. A szentháromságot nem ismerte el, azt „lényegében egy, személyében háromnak” tartotta, három különböző megnyilatkozási formának. Ebből következően Jézus Krisztust Isten fiának, de emberi teremtésnek vélte. Elvetette a predestinációt, a gyermekkeresztelést, az eredendő bűn tézisének sem fogadta el.

Szervét Mihály nyomán vagy inkább vele párhuzamosan, az erősen polgárosult Itáliában is forrtak a gondolatok, s születtek új, eretnek ízű hittételek. A mérsékeltbbek a katolikus és lutheri tézisek egyeztetésén fáradozó Contarini velencei bíboros védőszárnyai alatt terjesztették tanaikat, mint például B. Ochino ferences szerzetes, a padovai Matteo Gribaldi és nézeteinek terjesztője Giorgio Blandrata. Radikálisabb nézeteket vallott a sienai Laelio Socini és Fausto Socini, de különösen a volt dominikánus J. Palaeologus, aki Krisztus isteni voltát is megtagadta.

Magyarország a reformáció előtt 80-85 %-ban katolikus, 10-15 %-ban keleti rítusú (ortodox) keresztény ország volt. Az ország mintegy 400-500 kolostorában és zárdájában kb. 10 ezer szerzetes és apáca élt. A reformáció szemszögéből különösen az alsó néposztályok között élő obszerváns ferencesek szerepe emelhető ki, akik közül többen részt vettek az 1514-es Dózsa-féle parasztfelkelésben, s akik a reformációban is jelentős szerepet játszottak. (Dévai Bíró Mátyás, Szkhárosi Horvát András, Sztárai Mihály) Az eszmék viszonylag szabad áramlását az ország három részre szakítottasága, az 1514 utáni helyzet, a Mohácsnál elszenvedett veszteség (a főpapok fele hősi halált halt) következtében az irányító főpapság hiánya, az alsópapság felhígulása és a főurak egy részének védőernyője (Nádasdy Tamás, Batthyányiak, Perényi Péter, Serédi Gáspár, Drágffy Gáspár, Enyingi Török Bálint, stb) magyarázza. Kezdetben meglepően egységes fogadókészség, érzékenyesség mutatkozott a reformáció iránt a főurak többségétől, a nemességen, jobbágyságon át, a városi polgárság és kézművesség széles köréig. Nem kerülhető meg az eszmék mögött meghúzódó érdekek szerepe sem. Az egyházi és szerzetesi javak kisajátítása nagy vonzerőt jelentett, elsősorban a főurak, de a középnemesség egy része számára is. Ugyanakkor a jobbágyság mentesült a tized kötelezettsége alól. A protestáns lelkészek javadalma a tized negyede-nyolcada volt, így az alsóbb néposztályoknak „olcsóbb” volt az új egyház. Az új vallás népszerűvé válásához hozzájárult az is, hogy az igaztalanságokat felszínre hozta. S a szóban és írásban elhangzott prédikációkkal együtt mindezeket az anyanyelven, magyarul.

Magyarországra először a **lutheránus eszmék** érkeztek, elsősorban a Wittenbergben tanuló diákok révén. A Szepesség, Beszterce- és Sopron-környéki és erdélyi szászok német nyelven és a hatalomtól függetlenebb, polgárosodott közege könnyen befogadta azokat. A királyi udvar sem lépett közbe, mivel II. Lajos király felesége, Mária királyné és környezete (Brandenburgi György örgróf, Henckel János udvari pap stb.) Erazmus hívei voltak, s rokonszenveztek Luther nézeteivel. Mohács a főpapság jelentős számú pusztulásán keresztül az alsópapság megzavarodását is magával hozta. Az alsópapság és a török hódoltság alatt is kitartó ferencesek a majorságok (gabona-és élőállat konjunktúra miatti) és 1514 megszorító intézkedései miatt fellépő feszültségek barométere voltak. Már 1514-ben is sok ferences támogatta Dózsát, a reformáció hazai élharcosai közül is sokan ferencesek voltak.

Dévai Bíró Mátyás Krakko után Wittenbergben tanult, baráti viszonyban állt Lutherrel és Melanchtonnal. I. Ferdinánd 2 évre, János király 1 évre börtönbe záratta, de ő kiszabadulása után is folytatta munkáját. Irodalmi munkásságot is folytatott. **Ozori Imre** vitairatot írt, **Gálszécsi István** énekeskönyvet, s katekizmust. **Stöckel Bálint** és **Eck Bálint** Bártfán, majd Eperjesen hoztak létre humanista, reformáció szellemű hitéletet. **Honerus János** Brassóban szervez Melanchton szellemében iskolát, nyomdát, kiadványokat. A volt ferences **Szkhárosi Horvát András** magyar anyanyelvű területen prédikált, szervezett, harcolt erőteljes hangú prófétaként. A korábban szintén obszerváns ferences **Sztárai Mihály** szívvel-lélekkel prédikált Tolnában és Baranyában, közben iskolákat szervezett. Mellettük a jól felkészült **Székely István**, **Batizi András**, **Dézsi András** és **Huszár Gál** járta az országot. A török nem akadályozta őket, a magyar főurak egy része pedig védőszárnyuk alá vette őket: Nádasdy Tamás, Batthyányiak, Perényi Péter, Serédi Gáspár, Drágffy Gáspár és Török Bálint (felesége is).

A lutheránus vallás lassan tért nyert, az első püspökséget az 1551-es toronyi zsinaton hagyták jóvá, ez a Temesvár környéki püspökség volt, Gönczi Mátéval az élen. 1558-ban pedig királyi jóváhagyásra került a Stöckel Lóránd fogalmazta Ötvárosi Hitvallás (Confessio Pentapolitana), amely Bártfa, Kassa, Eperjes, Lőcse és Kisszeben városok álláspontját tükrözte. Ezt vette át később a Confessio Heptapolitana, hét bányaváros (Selmecebánya, Körmöcbánya, Bélabánya, Besztercebánya, Bakabánya, Libetbánya és Újbánya) és 14 szepességi város (Confessio Scepusiana) egyháza. Sok főnemes és nemes is áttért a lutheri hitre. Annak új hajtása a század közepén érkezett a harci zajtól hangos Magyarországra.

A helvét vagy kálvinista eszmék terjesztését **Kálmáncsehi Sánta Márton** kezdte el 1551-ben. A beregszászi zsinat 1552-ben helvét szellemű határozatokat fogadott el. A keleti országrészekben nagy harcot vívott egymással a két megreformált irányzat. Egymással, és Izabella királyné és Fráter György reformáció ellenes intézkedéseivel.

Szegedi Kis István a krakkói és wittenbergi tanulmányai után az Alföld nagy részén tanított és lelkipásztorkodott, beleértve a fogékony Viharsarkot is. A lutheránus Tolnán létre hozta a baranyai püspökséget, majd Ráckeve-n írta meg teológiai összefoglaló munkáját. Rádásul olyan tanítványának adta át a stafétabotot, aki Debrecenből „kálvinista Rómát” formált.

Mélius Juhász Péter Tolnán volt Szegedi Kis tanítvány, majd Wittenbergben tanult. Magas szintű teológiai ismereteit görögül, latinul, héberül, németül és törökül tudta kamatoztatni, e mellett nagy átütő erejű vitakozó volt. Mind ezekre nagy szüksége volt a királyi Magyarország katolikus, a Felvidék és Erdély főként német anyanyelvű lutheránus püspökeinek és a rövidesen megjelenő unitáriusok (szentháromság-tagadók), sőt a nyomukban érkező anabaptisták és még újabb irányzatok ellenében. Nyomdára a Kassáról menekülni kénytelen nyomdász-lelkipásztor, Huszár Gál befogadásával tett szert. A debreceni nyomdában jelent meg 1651-ben első prédikációskönyve, majd 10 év alatt 44 mű. Jelentős előrelépés a mind a 17 esperesség jelenlétében lezajlott 1567. évi zsinat, amelyen elhatárolódtak az unitáriusok bármely változatáról, önálló hitvallás-irat megszerkesztését határozták el és egységesen elfogadták a Bullinger féle II. Helvét Hitvallást. Ez csatlakozást jelentett az izmosodó európai református egyházak szervezetébe.

A Szervét Mihály-féle unitárius eszmék közvetítője módosított formában **Francesco Stancaro** mantovai orvosprofesszor, aki 1549-1561 között terjesztette tanait Erdélyben.

Kőröspeterdi Arany Tamás lelkész a radikális Camillo Renato 1550-es velencei zsinaton, Contarini bíboros által elfogadhatónak talált nézetet hirdette, majd az 1563-ban érkező

Giorgio Blandrata padovai orvos (János Zsigmond udvari orvosa) volt az, aki a Lelio Sozzini körvonalazta antitrinitárius eszméket, egy időben Fausto Sozzinivel együtt terjesztette (kiszorulva Európa más országaiból) II. (Jagello) a vallásszabadságban élenjáró Zsigmond Ágost Lengyelországában és János Zsigmond Erdélyében. Blandrata volt az, aki az erdélyi evangélikus, majd református püspök Dávid Ferencet is megnyerte az unitárius eszméknek. Az antitrinitáristák nem fogadták el a szentháromság tanát. Krisztust azonban, feltámadása után az Atya fiaként, hozzá hasonló hatalommal rendelkező égi királyként imádták.

Dávid Ferenc Wittenbergben és az Odera melletti Frankfurtban tanult. 1555-ben kolozsvári főlelkész, 1556-tól a magyar evangélikusok püspöke, 1559-től református püspök, 1566-tól unitárius, egyelőre a mérsékelt Blandrata vonalat követve. János Zsigmond fejedelemségében 1568-ban, a tordai országgyűlésen kimondták a vallásszabadságot és az antitrinitárius vallást besorolták az egyenrangú erdélyi vallások közé. 1571-ben a marosvásárhelyi országgyűlésen mindezt megerősítették. A lutheránusok és ortodoxok kivételével egész Erdély, a fejedelemmel és a főrendekkel együtt antitrinitárius lett. 1571-ben azonban János Zsigmond meghalt, helyére a katolikus Báthori István, majd lengyel királlyá választása után testvére, Báthori Kristóf, a volt püspök került a fejedelmi székbe. Az ellenreformáció óvatos formában beindult, a kolozsvári nyomda elvételével kezdődött. A jezsuiták 1588-ig tartó működésével

folytatódott, akik Kolozsvárott magas színvonalú gimnáziumot működtettek. (Itt tanult Pázmány Péter is)

A hitújítás az egyre radikálisabb, sokszor zavaros nézetek (J. Sommer, Adam Neuser, Jacobus Palaeologus) terjesztésével folytatódott. Ezek szinte minden dogmát és szertartást elvetettek, beleértve Jézus Krisztus imádását is. Az egyre újabb és radikálisabb nézeteihez ragaszkodó Dávid Ferencet 1579-ben bebörtönözték, a börtönben rövidesen meghalt. Radikális bibliakritikája tovább élt a Padovában végzett, birtokos-nemes Eössi István tanaiban, akire a Heidelbergből menekült Matthias Glírius eszméi alakították véglegesen a szombatos szekta körvonalait. Csak az Ószövetséget fogadták el, elvetették a keresztény dogmákat, a régi zsidó ótestamentumi szokások szerint éltek. A zsidó vallástól eltérően Krisztus isteni küldetését és megváltói szerepét elismerték Eössi halála után mind az Eössi birtokokat, mind a szellemi örökséget a külföldi egyetemeken végzett Péchi Simon vitte tovább. A szombatosok 1588-tól terjedő szektája 1648-ban jószágvesztéssel és bebörtönzéssel ért véget. A mérsékelt unitárius, Blandrata-féle vonalat megtúrták, ennek lett folytatója, s a jelenlegi unitárius vallás átmentője a padovai egyetemen végzet, nagy műveltségű humanista püspök, **Enyedi György**.

Az ellenreformáció az 1545-1563 közti **tridentinai zsinattal** indult. A **III. Pál pápa** kezdeményezte első szakaszban 1545-48-ban, és a **III. Gyula pápa** szervezte második szakaszban (1551-52), a meghívott protestáns püspökök távollétében, a zűrzavaros politikai viszonyok közepette a zsinaton teológiai-dogmatikai kérdéseket vitattak meg. A **IV. Pius pápa** összehívta, 1562-63-as harmadik szakaszban határozat született a püspökök kötelező székhelyükön tartózkodásáról, a prédikációs kötelezettségről, érsekségek-püspökségek újjászervezéséről, a fegyelem erősítéséről, a papok műveltségének emeléséről (teológiai főiskolák, papnevelő szemináriumok) és egyéb gyakorlati teendőkről. Támogatták az 1540-ben jóváhagyott jezsuita rend terjeszkedését, működését, amely a rendházak, kollégiumok és iskolák hálózatát építette ki a reformáció érintette országokban.

Magyarországon a reformáció elleni első fellépések egyike I. Ferdinánd 1530-as évekbeli rendelete a „zwingliánus eretnekek” ellen, majd az 1548-as országgyűlési határozat a templomi kép- és szoborrombolók ellen. Az ellenreformációt szolgálta, hogy I. Ferdinánd letelepítette a jezsuitákat Bécsben 1550-ben. A bonyolult nemzetközi viszonyok őt is meggátolták erősebb intézkedések meghozatalában, hasonlóan utódjához, I. Miksához, aki ráadásul titokban rokonszenvezett is a lutheránusokkal. Draskovich György pécsi, s az európai műveltségű Oláh Miklós esztergomi püspök ellenlépései sem voltak átütő erejűek, jóllehet Oláh Miklós 1561-es nagyszombati jezsuita rendház és káptalan-iskola létesítése átmenetileg eredményes volt. Mindenesetre 1570 körül az ország lakosságának 75-80 %-a protestánssá vált. A helyzet megváltoztatására irányult a jezsuiták Báthori István általi 1571-es, az 1586-os túróci, majd 1595. évi, azután 1603-as letelepítése, de, különböző okokból távozásra kényszerültek. A működésük alatt elvetett mag azonban sok jól képzett klérikus formájában életre kelt, másrészt a Telegdi Miklós által Nagyszombatba telepített jezsuita nyomda is terjesztette koruk legcsiszoltabb elméinek, a saját egyházának hibáit is ostorozó, jezsuita Peter Canisiusnak és később Pázmány Péternek írásait. Telegdi hitvitákat is vállalt, Bornemisza Péter „Fejtegetés” című kiadványára válaszolt „Felelet” címmel, csiszolva, alakítva, fejlesztve ezzel a magyar nyelvet.

Az erőszakos ellenreformáció a prágai, csillagjós-lással és alkímiával is foglalkozó I. Rudolf révén, 1590 körül erősödött fel. Ennek formái nálunk (a szintén evangélikus Habsburg-tartományoknál alkalmazott „áttér vagy kivándorol” választási lehetőségtől eltérően) a hűtlenségi perek alkalmazása és a prédikátorok elűzésével egybekötött erőszakos templom és iskola elfoglalások voltak. A fej- és jószágvesztési perek, a templom- és iskola elfoglalások oly mértékűek voltak, hogy a hatalom elleni indulatok, megtámasztva az Aranybulla és a kálvini ellenállási joggal, a Bocskai-szabadságharcba torkollottak. Közös érdekek alapján, félretéve az érdekellentéteket, a nemesség és a városok polgársága összefogott, s Bocskai

hajdúira támaszkodva, meghátrálásra készítette Bécset. Az 1606-os bécsi-béke a nemességnek és a városi polgárságnak megadta a szabad vallás választás és gyakorlás jogát. A hitbéli meggyőződés, s körötte az érdekek harca még nem nyerte el végső formáját. S még hátra volt mindezek zseniális megjelenítője, Pázmány Péter.

A bihari nemesi, református családból származó **Pázmány Péter (1570-1637)**, a kolozsvári jezsuita gimnázium diákjaként, mostohaanyjának, Toldi Borbálának ösztönzésére 1583-ban tért át a katolikus hitre. A kiváló tehetségű Pázmány iskoláit ezután a jezsuitáknál Krakkóban, Jaroslavlban (Lengyelország), Bécsben és a legmagasabb szinten, Rómában végezte. Tanított Kassán és Grazban. Első hitvitája Magyar Istvánnal volt, akinek 1602-es „Az országokban való sok romlásoknak okairól című vitairatára 1603-ban a „Felelet”-el válaszolt. Azután Gyarmati Miklós szentek elleni nézeteire válaszolt 1607-ben, „Keresztyéni felelet a megdicsőült szentek tiszteletirül” című munkájában, maró gúnnyal, szellemesen. Az „Öt szép levél”-ben Alvinczi Péter és a protestáns érvrendszer lejáratására törekedett. Alvinczi „Felelet”-ére 1609-ben „Alvinczi Péternek sok tétova kerengésekkel és cégéres gyalázatokkal felhalmozott feleletinek rövid és keresztyéni szelídségekkel való megrostálása”

(1609.,Pozsony) című iratában válaszolt. 1609-ben Nygyyszombatban jelent meg „Az nagy Calvinus Jánosnak Hiszek-egy Istene” című munkája, amely a protestánsok körében osztatlan felháborodást keltett. Az 1613-ban Pozsonyban megjelent „Isteni igazságra vezérlő kalaúz” vitairatainak gyűjteménye, a protestánsok elleni érvrendszer enciklopédiája. Pázmány vitairatai, művei irodalmi értékűek. Szellemes hasonlatok, fordulatok, érzelmi kitörések jellemzik a tömör, gondolatokban magvas okfejtéseit. A protestáns hitvitázókhöz hasonló, helyenként nyers, vaskos kiszólásai, megjegyzései, maró gúnnyal kilőtt gondolati nyilai rendkívüli tehetségének és korának, erre a célra szánt, legmagasabb szintű iskolázottságának köszönhető. Általánosításra ad alkalmat Pázmány személye: a tudás, a pallérozottság minden időben eredményes, megfelelő háttér támogatás esetén csodafegyver.

A háttér támogatás ez esetben az ország sorsát illetően a Habsburg-török patthelyzet (a 16. század és a 15 éves háború tapasztalatai), a főurak és a nemesség jövőbeni vagyoni biztonságának, nyugalmának, érdekeinek mérlegelése. S aki ezeket logikus érvelés formájában tálalta: Pázmány Péter. Nem önzésből, nem önérdékből, hanem őszinte meggyőződésből: „...lehetetlen, hogy Magyarország erejével az két hatalma fejedelemség között megmaradhasson, hanem avagy az Pogány torkában köll esni, avagy az szomszéd Körösztényi fejedelem szárnya alatt kell megnyugodni.” Az utóbbit választotta, mert a magyarság megmaradását csak a Habsburgok védőszárnya alatt látta biztosítottnak, ugyanakkor Erdély létét fontosnak tartotta: „Átkozott ember volna, ki titeket arra kisztetne, hogy töröktől elszakadjatok.....mert ti azoknak torkokban laktok:”, majd „nékünk elégséges hitelünk, tekintetünk van mostan az mi kegyelmes keresztény császárunk előtt, de csak addig durál (tart) az a német nemzet előtt, míglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik florealni (virágzani), azontúl...gallérink alá pök az német”. Pázmány és Erdély viszonya nem lehet példa arra, hogy az ellenkező előjelű vélemények, a nézetek és a másság szabadsága mindig egyenértékűek. A nézetek különbözőségét Pázmányék esetében a helyi viszonyok mérlegelése okozta, másrészt mindkét fél, sokoldalú tevékenységével kikezdzhetetlen magyarságát, nemzetük boldogulását akarta.

Pázmány és a politikai erőviszonyok a Bécstől számított távolsággal fordított arányban, megtette hatását. Egymás után váltak katolikusá a főúri és nemesi családok (Forgách, Thurzó, Esterházy, Zrínyi, Homonnai Drugeth stb) és többnyire a tőlük függő jobbágy és zsellér családok. S ha a Tiszántúl, Erdély nagyobb részének, a Felvidék és Dunántúl egyes területeinek megmaradt protestáns lakossága miatt nem is állt vissza a 75-80%-os katolikus arány, a 17. század közepén, még a századvégi újabb protestáns üldözések előtt, az egyszerű többséget jócskán meghaladta.

REFORMÁCIÓ a magyar nyelvű hitviták, könyvek, iskolák, nyomdák révén hozzájárult a török korszak által megnyomorított Magyarország kultúrájának, még hozzá magyar nyelvű kultúrájának gyarapodásához. Ebben mindegyik felekezeti megtestesítője a magáét.

A lutheránusok, vagyis evangélikusok az élet minden területén hozzájárultak az ország török hódoltság miatt erősen akadályozott fejlődéséhez, a kulturális színvonal emeléséhez. Kezdetben Krakkó (1527) és Bécs (1536) nyomdái adták formát az első, közöttük magyar nyelvű nyomdatermékeknek. Később a fegyverzaj szomszédságában nálunk is létesültek nyomdák, iskolák, s hitvitázó-, fordító-, versíró-, mese- és színműíró alkotók vonták ki magukat Mars isten parancsnoksága alól.

Nyomda az 1473-as budai **Hess András**-féle után, másodikként **Nagyszébenben** létesült 1529-ben. **Honterus János** 1535-ben **Brassóban** kezdett nyomtatni, mindkettő német és latin nyelvű egyházi és iskolai helyi igényeket elégített ki..

Sárvár-Újszigeten Nádasy Tamás létesített nyomdát 1537-ben. Ott nyomtatták az első magyar nyelvű munkát, Sylvester János Újtestamentum fordítását és latin-magyar nyelvtanát.(1541). A nyomdai munkát itt a Krakkóban nyomdászok Abádi Benedek végezte.

Kolozsvárott 1549-ben indította nyomdáját Hoffgreff György szász nyomdász, amelyet **Heltai Gáspár** átvett és egyházi-világi szempontból egyaránt a hazai reformáció egyik fellegrárává fejlesztett. Az itt készült 200-nál is több könyvből kb. 100 magyar nyelvű volt. Itt jelent meg többek között Heltai Száz fabulája és Tinódi Lantos Sebestyén históriás énekeskönyve.

Iskolák terén **Bártfa** volt a leggyorsabb, ami Eck Bálint kezdeményező készségén kívül az ott 1539-1560 között eredményes munkát végző **Stöckel Lénárd** pedagógiai tevékenységének köszönhető.

Sárvár-Újszigeten 1534-ben **Sylvester János** indította be az oktatást.

Brassóban Honterus János 1535-ben dolgozta ki az egyházi és világi oktatás tantervét és indította be a később Studium Coronense néven működő gimnáziumát, könyvtárral látva el a tanintézetet. Brassóban nyitott iskolát az 1540-es évek elején **Wagner Bálint** is.

Lutheránus iskolák ontották az ismereteket rövidesen **Selmecbányán, Lőcsén, Eperjesen, Rozsnyón, Késmárkon és más felvidéki és erdélyi szász, polgárosult városokban.**

Tolnán 1549-ben hozta létre **Eszéki Szigeti Imre** a négy évtizeden át sok tehetséget kibocsátó lutheránus iskolát.

Iskolákat hozott létre az 1544-1551 között 120 faluban reformált **Sztárai Mihály** is.

A gazdagabb könyvtárak közül kiemelésre méltó **Kőszeg, Eperjes, Kassa és Brassó** könyvtára.

A színjátszás előfutárai között szerepel Sztárai Mihály „Az Igaz Papságnak Tiköre” és Bornemisza Péter Elektra című színműve.

A lutheránus tollforgatók gazdag termésrel vannak jelen a magyar kultúrában. Távirati rövidsége szorítkozva, de nem hagyhatók említés nélkül irodalmi műveik.

Dévai Bíró Mátyás Orthographia Ungarica címen ábécéskönyvet, ezen kívül latin nyelven vitairatokat, magyarul Luther eszméinek közérthető magyarázatait adta közre.

Sylvester János elsősorban az Újszövetség fordítójaként ismeretes.

Ozorai Imre „A Krisztusról és az ő egyházáról”, valamint az „Antikrisztusról és annak egyházáról” című 1531-ben írt vitairatában 21 kérdésre ad a reformáció szellemében választ.

Gálszécsi István írta az első katekizmust és az első énekeskönyvet 1536-ban magyar nyelven.

Farkas András „Az zsidó és magyar nemzetről” címmel verses összehasonlító krónikát írt.

Stöckel Lénárd Melanchton nyomán tantervet készített és iskolai drámákat szerzett, többek között a „Zsuzsanna és a két vén” címűt.

Honterus János nyelvtankönyvet írt és Melanchtont követve tantervet dolgozott ki.

Szkhárosi Horvát András nagyhatású énekeket szerzett.

Sztárai Mihály iskolák létesítése mellett zsoltárokat dolgozott át, bibliai históriákat és drámákat írt. Párbeszédesei vitairata „A Papok Házassága” (1550), Az Igaz Papságnak Tiköre (1559)

Batizi András ószövetségi történeteket verselt meg és kátét írt Luther Kiskátéja nyomán.

Székely István Világkrónikája összefoglaló történeti munka.

Heltai Gáspár a reformáció három ágának közös képviselője még lutheránusként írta 1552-ben „A részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról” című, ma is élvezetes dialógusát. 1566-ban született egyik legjobb munkája a „Száz fabula”.

Bornemisza Péter ízes nyelven írt verseket, s a Szophoklész tragédiája nyomán írt Elektrája mesteri adaptáció, eredeti alkotás. „Ördögi kísértetek” című művét korábbi prédikációit felhasználva állította össze. 1582-ben jelent meg „Énekek három rendben” című gyűjteménye.

Magyari István (?-1605) prédikátor „Az országokban való sok romlásoknak okairól”(1602) című művével a későbbi publicisztika előfutára.

Bél Mátyás (1684-1749) evangélikus lelkésznek, a nagy nevelőnek és iskolaigazgatónak a pozsonyi evangélikus iskola hírnevesség fejlesztésén kívül a „Magyarország történelmi-földrajzi leírása” című hatalmas munkát köszönhetjük, amely világhírű tudóssá emelte szerzőjét.

Tessedik Sámuel (1742-1820) a tudás, a lélek és a szociális érzékenység, közösségi érzés legnagyobbjai között tartjuk számon. Szarvason Európában az elsők között létesített **gyakorlati** mezőgazdasági iskolát. Meghonosította az akácot és a lucernát, foglalkozott a talajjavítással, szívében viselte az egyszerű nép sorsát-gondját. Gondolatait a „A paraszt ember Magyarországon, micsoda és mi lehetne.”kiadványában foglalta össze.

Berzeviczy Gergely (1763-1822) is lutheránus volt. Kiváló közgazdász, a reformkor egyik előkészítője.

Kis János (1770-1846) püspök jelentős irodalom-szervezési munkát végzett.

Nem maradhat említés nélkül a 16. század legnagyobb és a magyar költészet egyik óriásának, az 1580-as évek végéig lutheránus **Balassi Bálintnak (1554-1594)** költészete sem.

A későbbi századokban is nagy azon evangélikus honfitársaink száma, akik jelentőset alkottak, akik jelentős befolyással voltak a társadalom, a politika, a tudományok, művészetek stb. fejlődésére. Közülük példaként most csak Berzsenyit, Kossuthot, Petőfit és Reményik Sándort emeljük ki.

A helvét ág követői, vagyis a reformátusok Bécstől távol, a Tiszántúl, Erdély nagy részén (kivételesen a Székelyföld) és a hódoltság területén, összességében a magyar anyanyelvű népesség között sokasodtak. Az új hit terjedését itt is a nyomdák és az iskolák segítették elő.

A nyomdák közül messze a legjelentősebb a Huszár Gál révén üzembe helyezett

Debreceni nyomda, amely elsőként Mélius Juhász Péter egyik prédikációs könyvét adta ki 1561-ben. A 16. században 146 könyvet nyomtattak ebben a nyomdában, ebből mintegy 110 magyar nyelvű volt. (A század folyamán egyébként Magyarországon közel 750 könyvet nyomtattak, egy vérzivataros ország viharos zugaival számolva az élni akarás jele)

Vizsolyban készült 1590-ben Károlyi Gáspár első magyar nyelvű biblia fordítása.

Gyulafehérvár nyomdáját Bethlen Gábor fejedelem létesítette, az ide tervezett erdélyi protestáns főiskola kiszolgálása céljából.

Pápán 1570-es években működött nyomda. Huszár Gál fia, Dávid itt nyomtatta ki a Heidelbergi Káté magyar kiadását. 1625-1633 között ismét volt nyomda, de a török ismét közbe szólt.

Iskolák

Tolna lutheránus iskoláját 1549-ben alapította a Wittenbergből hazatért Eszéki Szigeti Imre, s fejlesztette tovább a református Szegedi Kis István és Thuri Farkas Pál.

Debrecen közép szintű iskolájának, kollégiumának jelentőségét nehéz túlbecsülni. Felfejlesztése 1549-től Dézsi András, Kálmáncsehi Sánta Márton és 1558-tól Mélius Juhász Péter nevéhez fűződik. 1570-től Félegyházi Tamás rektorsága alatt már messze kisugárzó hatása van. Wittenbergi mintára saját „törvénykezése”, azaz diák-önkormányzata volt. Szerepe, teljesítménye hosszú évszázadokon át töretlen. Kiváló, nemzetközi hírű tanárok tanítottak, mint például a híres, delejes Hatvani professzor. Támogatta Debrecen a környező mezővárosok, falvak iskoláit is. (partikula rendszer) 1740 körül már 126 partikulája volt Debrecennek. A legszegényebb néprétegek tehetséges fiainak adott érvényesülési lehetőséget, falai között érlelődtek, nevelődtek, (edződtek) Nyilas Misik tízezrei.

Sárospatak a Perényieknek köszönhette az 1531 körüli iskolaalapítást. 1566-ban meghívták lelkész-rektornak Kopácsi Istvánt. A színvonal emelkedés neki és a később Kolozsvárról oda került Szikszai Fabrícius Tamásnak köszönhető. Lelkész képzése révén ellátta és támogatta a környék lelki és szellemi épülését. Sokat tett az iskoláért I. Rákóczi György fejedelem és felesége, Lórántffy Zsuzsanna. 1650-1654 között itt tanított Comenius (Orbis sensualium pictus, vagyis „A látható világ képekben” című műve a szemléltető oktatás kézikönyve volt.) Többek között itt tanult: Kazinczy, Csokonai, Kossuth, Gárdonyi, Móricz Zsigmond.

Pápa kollégiumát is 1531-ben alapították. A Dunántúl egyik szellemi központjává fejlődött. Itt tanult később Petőfi Sándor és Jókai Mór, itt tanított tudós Bocsor István professzor. (Ld. Kozma Andor: A karthágói harangok)

Gyulafehérvár főiskoláját Bethlen Gábor fejedelem álmodta meg. 1622-ben létesült, nevesebb professzorai: Martin Opitz német költő, irodalomteoretikus, az ismert enciklopédia szerkesztő Johannes Alsted, a képzett diplomata Johannes Bisterfeld és az ókori nyelveket oktató Piscator. Kiváló pedagógus volt a hazai Keresztúri Pál, nemzedékek emlékezetes oktatója.

Nagyvárad az 1640-es években vált jelentős tudományos központtá. Fejlődését, a fejedelmi támogatás mellett, Kecskeméti Mihály széles látókörének, hozzáértésének köszönhette. Tananyagga tette Comenius, Amesius és Ramus tankönyveit, a természettudományokat előtérbe helyezte. Kiváló professzorokkal dolgozott, mint pl. a Hollandiából hazatért Martonfalvi Györggyel. Elsőként vezette be az iskolai színjátást. A török hamarosan itt is közbe szólt, az iskola megszűnt.

Az iskolákat viszonylag gazdag, folyamatosan gyarapodó **könyvtárak** segítették. Az európai műveltségű rektorok, professzorok és az iskolákat támogató fejedelmek, főurak, egyházak és városi polgárok egyaránt fontosnak tartották ezt. (Bethlen Gábor például gondoskodott arról, hogy a külföldi egyetemekről visszatérő diákok egy-egy értékes kiadvánnyal érkezzenek, e mellett, Mátyás királyhoz hasonlóan, külföldi ügynökökkel dolgoztatott)

Könyvek, írások.

A helvét, azaz kálvinista lelkészek, írók, verselők sora

Kálmáncsehi Sánta Mártonnal kezdődött, akinek írásaiból, sajnos, csak az énekeskönyve maradt fenn.

Szegedi Kis István (1502k.-1572) prédikátori tevékenysége mellett „Az igazi teológia főbb tételei” című, 1553-ban megjelent nagyszabású összefoglaló munkája vitte hírét szerzője széleskörű, krakkói és wittenbergi alapozású műveltségének és tekintélyének.

Szegedi Gergely (1511k.-1570k.) énekeskönyvet készített, amelyben tíz zsoltárfordítás és öt saját, eredeti éneke szerepel.

Székely István (Benczédi, 1520-1563) magyar nyelvű kalendáriumot, katekizmusokat írt, zsoltárokat fordított. „Krónika ez világnak jeles dolgairól” című munkája 1539-ben jelent meg, vallásos szellemiségű világtörténelem.

Mélius Juhász Péter (1536k.-1572) első prédikációskönyve 1561-ben jelent meg. Haláláig, 1572-ig 44 művet írt. Stílusában lobogott, sistergett, izmosította a nyelv kifejező készségét. Az 1578-ban megjelent „Herbárium”-a az első magyar nyelvű botanikai-orvosi munka.

Huszár Gál (?-1575) református énekeskönyvet készített „A keresztyéni gyülekezetben való istenes dicséreték és imádságok” címmel.

Károlyi Gáspár (1530 k.-1591) hervadhatatlan érdeme a teljes Biblia lefordítása, még hozzá, szó szerint, ékes, zamatos magyar nyelven. (Vizsolyi Biblia, 1590)

Skaricza Máté (1544-1591) hitvitázó, énekszerző, zsoltárfordító, Szegedi Kis István életrajzírója és műveinek kiadója.

Baronyai Decsi János (1560k.-1601) lelkész, történetíró, humanista, bölcselelő, az első magyar közmondás-gyűjtő. Sallustius római történeti munkájának fordítója és átdolgozója.

Szenczi Molnár Albert (1574-1634) teljes (150) zsoltárt fordított magyarra (kiadás 1607.), latin-magyar és magyar-latin szótárt szerkesztett (1614), majd átfogó, rendszerező magyar nyelvtanával (1614) szolgálta a magyar nyelv ügyét. 1624-ben német földön adták ki magyar nyelvű Kálvin fordítását, az Institutio-t („Tanítás”) 1630-ban Lőcsén jelent meg erkölcsfilozófiai munkája: „Értekezés a legfőbb jóról”. Magvas pedagógiai programja könyveinek előszavából követhető nyomon. Európai műveltségű volt, neki „Magyarország mindenkinél inkább adósa”. (Martin Opitz)

Szepsi Csombor Márton (1595-1622/23) az első magyar útleírás: „Europica Varietas” címen 1620-ban jelent meg, holland, angol és németföldi utazásainak tapasztalatairól, mindenütt éreztetve a szülőföld vonzását. „Udvari schola” címen erkölcsfilozófiai munkát is írt.(1623.)

Laskai János (1605-?) Nagyecsedén lefordította a németalföldi filológus, Justus Lipsius fontosabb munkáit.

Apáczai Csere János (1625-1659) a nagy magyar pedagógusok egyike volt, egy „...azok közül, akik tanulmányaikban elő *tudják* segíteni a magyar ifjúságot, én a legkisebb, de azok közül, aki elő *akarják* segíteni, a legnagyobb vagyok.” A harderwijki (Hollandia) egyetemen 1651-ben teológiai doktorátust szerzett Apáczai 1653-ban tartotta székfoglaló beszédét a gyulafehérvári főiskolán „A bölcsesség tanulásáról” címmel. 1654-ben adta ki a „Magyar logikácskát” és egy pedagógiai iratot, „Tanács” címmel. Élete fő műve, a „Magyar Encyklopédia” 1655-ben jelent meg. 1656-ban mondta el beszédét a kolozsvári gimnáziumban „Az iskolák fölötte szükséges voltáról”. Hatása évszázadokra meghatározó, mind szellemi teljesítménye, mind emberi jellemvonásai tekintetében.

Komáromi Csipkés György (1628-1678) latin és magyar nyelvű egyházi munkái mellett angol nyelvtant írt és finomította Károlyi Gáspár bibliafordítását.

Misztótfalusi Kis Miklós (-1690) korának egyik legjobb, elismert betűmetsző nyomdásza volt. Ma már elfogadott, hogy a híres Jansen-betűk is az ő alkotása. Holland, lengyel, svéd, német, örmény, angol, itáliai és grúz megrendelők igényeit elégítette ki, írásrendszerüknek megfelelő betűtípusokat dolgozva ki. A világsikert cserélte fel szűkebb hazája, Erdély szolgálatával. Hazatért, Kolozsvárott építette fel emeletes nyomdáját (Typographica Officina), amely nagy példányszámban adott ki, szép kivitelű könyveket. A hatalomváltás, a meg nem értés parkoló pályára tette, korai halála nyomdája pusztulását is magával hozta.

Pápai Páriz Ferenc korának, a 17. századnak legújabb orvostudományi ismereteit tette közkinccsé, rendszerezett formában, közérthetően, magyar nyelven. 1690-ben kiadott munkájának címe: „Pax corporis, az-az Az emberi Testnek belső Nyavalyáinak Okairól, Fészkeiről, és azoknak orvoslásának módjáról való tracta.” A legalább 11 kiadást megért könyv házi-könyvtárak gyakorta forgatott kézikönyve lett, Csángó-földön még a 20. században is használták.

A török hódoltság korszakának mesterei tollforgatói közé tartozik még: **Szamosközy István (1570-1612)** Bocskai udvari történetírója, **Rimay János (1573-1631)** a késő reneszánsz, vallásos költő és író, Balassi barátja és hagyatékának gondozója, **Kemény János (1607-1662)**

fejedelem (1661-62), a kiváló önéletrajz-író, **Bethlen Miklós gróf (1642-1716)** „Önéletírása” a memoár-irodalom jelentős alkotása, **Apor Péter (1676-1752)**, akinek „Metamorphosis Transylvaniae” munkájából Erdély mindennapjairól kapunk képet. **Bocskai István (1557-1606) fejedelem** végrendelete értelmet és érzelmet egyaránt megragadó búcsúszöveg, **Bethlen Gábor (1580- 1629), fejedelem (1613-1629)** levelezése az ész, a szív, az ország-építő szándék politikusi megnyilvánulása.

Unitáriusok.

Szervét Mihály, Blandrata György és a korai Dávid Ferenc híveinek, a mai napig szűk ösvény adatott. János Zsigmond rövid uralkodása volt a virágkor, ekkor maga a fejedelem, a főurak és a nemesség is áttért, de rövidesen unitárius lett Gyulafehérvár és Kolozsvár lakossága is. Csak ebben az időszakban fejlődhetek szabadon, a fejedelem a 1568-as tordai országgyűlés határozatán keresztül minden felekezetnek szabad vallásgyakorlást biztosított, ezen belül biztosította az ehhez szükséges életfeltételeket is, így a hit terjesztéséhez szükséges nyomdát és iskolát.

Nyomda

Gyulafehérvár nyomdáját János Zsigmond 1571-es haláláig használhatták teológiai és iskolai könyvek nyomtatására.

Kolozsvárott az 1549-ben Hoffgreff Gergely alapította nyomda Kaspar Helth lutheránus szász lelkész tulajdonába került, aki Heltai Gáspár néven ízig-vérig magyarrá vált. Útja a helvét valláson át (1559.), 1569-ben az unitáriusokhoz vezetett. Nyomdájából mintegy 200 mű került az olvasók kezébe, ennek több, mint fele magyar nyelven.

Abrudbányán Karádi Pál unitárius püspök működtetett nyomdát.

Iskolák

Kolozsvár unitárius, középfokú iskolája magas oktatási színvonalat ért el. Teljesen szabad, sőt támogatott fejlődésre csak egy félévtizednyi időszak jutott, János Zsigmond haláláig. Megmaradt az iskola még egy ideig, mert egyes erdélyi főurak (pl. Gerendi János) és Kolozsvár polgársága támogatta. Oly annyira, hogy még Bethlen Gábornak is meg kellett hátrálnia a protestáns főiskola Gyulafehérvárra telepítésével, mivel a kolozsvári polgárok erőteljesen elleneztek egy református főiskola létesítését.

Védtek a polgárok, küzdött az iskola, de 1638-ban lényegében megszüntetésre kényszerült. (Dési egyezség)

Unitárius írók, tudósok.

Dávid Ferenc (megh. 1579) „Rövid magyarázat” című munkájában fejtette ki hitújítási tételeit.

Bogáti Fazekas Miklós (1548-?) lelkész, zsoldárfordításairól volt híres, s korának jelentős lírikusa volt.

Heltai Gáspár (1510/13-1574) már unitáriusként állította össze népszerű történeti énekeit Canzionale (1574) néven. Halála után került nyomdába a „Chronica az magyaroknak dolgairól” (1575), amely Bonfini könyvének, átdolgozott, kibővített változata.

Karádi Pál (1523-1590) püspök abrudbányai nyomdájában, 1569-ben adták ki az ismeretlen unitárius szerző „Comoedia Balassi Menyhárt árultatásáról” című vitriolos színművet.

Valkay András (1540-1587) verses krónikákat, históriás-énekeket írt.

Tőke Ferenc, prédikátor, históriás-énekeket írt (Az Istenek röttenetes haragjáról)

Unitárius volt **Bolyai Farkas (1775-1856)** a Tentamen című nagy jelentőségű matematikai alkotás szerzője és fia, **Bolyai János (1802-1860)** az Appendix-ben leírt, nem-euklideszi geometriai rendszer zseniális megalkotója, valamint **Bartók Béla (1881-1945)**, akit, remélhetőleg egy magyarnak sem kell bemutatni.

Nehéz lenne letagadni, hogy a reformáció, a protestáns kereszténység is gazdagította az európai kultúrát, tudományt, gazdasági életet. A hazai áttekintés azt bizonyítja, hogy nyelvünk (nyelvtanunk, szókészletünk, stílusunk) jelentősen fejlődött a reformáció és ellenreformáció csatáiban. A nyomdák számának növekedésével együtt, ez lehetővé tette az irodalom, a különböző tudományágak és ismeretek magyar nyelven, viszonylag széles tömegek részére történő elterjesztését, hasznosítását. Olyan mértékben legalábbis, hogy az Európai Unió alkotmánytervezetében illetékes koalíciós kormányoknak a szemébe tűnjön és tiltakozásukkal, kiállításukkal a letagadhatatlan tények mellé álljanak, figyelembe véve:

- **A kereszténység első évszázadaiban az ókori filozófia, logika, retorika átvételében, és továbbfejlesztésében elért eredményeit.**
- **A kereszténység pogány népek megtérítése és államszervezeteik kiépítése terén végzett eredményeit.**
- **A pápaság, ázsiai birodalmaktól eltérő, versenyképes Európa kialakításában játszott szerepét.**
- **A szerzetesrendek Európa társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődésében betöltött szerepét.**
- **A reformáció révén a vázolt hazai, de egész Európára kiterjeszhető keresztény hatásokat.**

A tárgyilagosság megköveteli, hogy a kereszténységgel kapcsolatos, előnytelen vonásokat, sajnálatos kilengéseket se hallgassuk el. Ilyenek voltak az inkvizíció túlkapásai, a pénzért árusított tisztségek (szimónia), a vásári búcsúcédulák, az un. reneszánsz pápák fényűző világi életmódja, az egyházi és szerzetesi fegyelem helyenkénti, időnkénti fellazulása, a hatalom túlzott kiszolgálása, és a vallásháborúk pusztításai nem hagyhatók figyelmen kívül. Vonatkozik ez a protestáns vallásokra is, amire példa Szervét Mihály és társainak sorsa, vagy általában a reformáció kezdetén megnyilvánuló, a bizánci képromboláshoz hasonló, túlzott puritanizmus: freskók lefestése, művészi szobrok, festmények, kegytárgyak elpusztítása. A világ más vallásainak és nagy társadalmi mozgalmainak esetleges és időszakos kilengéseivel hasonlóan itt is emberi mulasztásokról és bűnökről van szó. Ezek a kereszténység teljesítményével össze nem mérhető negatívumok sajnálatosak, de nem érintik a kereszténység, a vallás jövőben is társadalmilag hasznosítható belső lényegét, s főleg nem Európa hatalmi, gazdasági és kulturális kialakulásánál és fejlődésénél játszott szerepét. S főleg nem a kereszténység Európa meggyökeresedésében játszott szerepét, mivel Európa arculatának kialakulása a 12. században javarészt befejeződött. A keresztény gyökerek elhallgatása, mellőzése, arcátlan vitatása az európai értelmiség megalkuvásának, szolgálékúságának és erkölcsi színvonalának hű lenyomata.

Felhasznált és ajánlott irodalom.

1. Puskely Mária: Szerzetesrendek. Bencés Kiadó, Budapest,
2. Puskely Mária: Keresztény szerzetesség. I.-II. Bencés Kiadó, Budapest, 1995.
3. Ijjas Antal: Szentek élete. Ecclesia Könyvkiadó, Budapest, 1976.
4. Erdély rövid története. (Szerk. Köpeczi Béla) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.
5. Csató-Jemnitz- Gunst-Márkus: Egyetemes történelmi kronológia. Tankönyvkiadó, Budapest, 1981.
6. Nyíri Tamás: A filozófiai gondolkodás története. Szent István Társulat, Budapest, 1991.
7. Gergely Jenő: A pápaság története. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982.
8. Nemeskürty István: Mi magyarok. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.
9. Bitskey István: Hitviták tüzeiben. Gondolat Kiadó, Budapest, 1978.
10. Súlyom Jenő: Hazai Egyháztörténelem. Evangélikus Kiadó, Budapest, 1990.

11. Kalmár János: Magyarország története a 16.-18. században. IKVA Kiadó, Budapest, 1990.
12. Horváth János: A magyar irodalom fejlődéstörténete. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1972.
13. A keresztény művészet lexikona. Corvina Kiadó, Budapest, 1994.
14. Történelmi világtalasz, Cartographia Kft., Budapest, 2001.
15. Vallástörténeti kislexikon. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973.
16. Dümmerth Dezső: Az Árpádok nyomában. Panoráma, Budapest, 1987.
17. Dümmerth Dezső: Az Anjou-ház nyomában, Corvina, Budapest, 2003.
18. Mályusz Elemér: Zsigmond Király uralma Magyarországon. Gondolat, Budapest, 1984.
19. Dümmerth Dezső: A két Hunyadi. Gondolat, Budapest, 1981.
20. Kulcsár Péter: A Jagelló-kor. Gondolat, Budapest, 1981.
21. Gonda Imre- Niederhauser Emil: A Habsburgok. Gondolat, Budapest, 1977.